

PAPER DETAILS

TITLE: ISMAIL HAKKI BURSEVİ'NIN LUGAZ SERHLERİ

AUTHORS: Mustafa Ugurlu ARSLAN

PAGES: 259-290

ORIGINAL PDF URL: <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1316276>

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Uğurlu ARSLAN
Dicle Üniversitesi
Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü
Diyarbakır/TÜRKİYE
mustafaugurlum@gmail.com
ORCID

İSMAİL HAKKI BURSEVİ'NİN LUGAZ ŞERHLERİ I

LUGAZ PARAPHRASES OF ISMAIL
HAKKI BURSEVI I

Makale Türü: Araştırma Makalesi
Yükleme Tarihi: 29.09.2020
Kabul Tarihi: 23.10.2020
Yayınlanma Tarihi: 31.10.2020

Article Information: Research Article
Received Date: 29.09.2020
Accepted Date: 23.10.2020
Date Published: 31.10.2020

İntihal / Plagiarism

Bu makale **turnitin** programında taranmıştır.
This article was checked by **turnitin**.

Atıf/Citation

Arslan, Mustafa Uğurlu, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Lugaz Şerhleri I", *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi* [Journal Of Academic Literature], Yıl 6, Sayı 13, Güz 2020, s. 259-290.

Arslan, Mustafa Uğurlu, "Lugaz Paraphrases Of Ismail Hakkı Bursevi I", *Hikmet-Journal Of Academic Literature*, Year 6, Volume 13, Fall 2020, p. 259-290.

[10.28981/hikmet.801872](https://doi.org/10.28981/hikmet.801872)

Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Uğurlu ARSLAN

İSMAİL HAKKI BURSEVİ'NİN LUGAZ ŞERHLERİ I

LUGAZ PARAPHRASES OF ISMAIL HAKKI BURSEVI I

ÖZ

Klasik bir metne farklı yer ve zamanlarda yeniden bakan, eseri yaşadığı devrin şartları içerisinde yorumlamaya çalışan şârih; şerh ettiği metinde müellif/şair “ne söylüyor ya da nasıl söylüyor?” sorularını cevaplamaya çalışan kimsedir. Hususıyla tasavvuflı metinleri daha iyi anlayabilmek için yazılan şerhler, bu çerçevede oluşturulan eserleri anlamada birer anahtar hükmündedir. İsmail Hakkı Bursevî'nin şerh geleneği içerisindeki yeri oldukça ehemmiyetlidir. Yüz yirmi civarında eser kaleme alan Bursevî'nin eserlerinin elliden fazlasını şerhler oluşturmaktadır. Özellikle şerh ettiği metinlerde tasavvuflı derinliği yakalamaya çalışan Bursevî, şerh geleneği içerisinde kendisine has bir üslup oluşturmuştur, denilebilir. Bu çalışmada, İsmail Hakkı Bursevî'nin şerhleri arasında önemli bir yere sahip olan ve yirmi varaktan oluşan Tasavvuf ve Lugaz Şerhleri adlı eserin ilk bölümünü (8 varak) ele alınmıştır. Çalışmada Bursevî'nin tasavvufî lugaz şerhleri öncelikle çeviriye yazı harflerine aktarılmış ve şarihin lugazlara konu etiği unsurlar ve bu unsurların ifade ettiği manalar tespit edilerek lugazların dikkat çekici yönleri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İsmail Hakkı Bursevi, şerh, şârih, tasavvuf, lugaz.

ABSTRACT

What and how does a commentator, writer or poet who relooks to a classical text and tries to comment again considering the current period lived in, say? Commentator is the person who tries to answer the questions. Paraphrases those have been written to understand the sufistic textes beter specially are considered as a key to understand the mentioned textes. Position of Ismail Hakkı Bursevî in custom of paraphrase is quite important. Paraphrases have constituted more than fifty works of Ismail Hakkı Bursevî who has written one hundred and twenty works or so. It is possible to say that Bursevî who tried to acquire sufistic depth in textes he expounded created an idiosyncratic wording in custom of paraphrase. In this study, first part (eight leaf) of Tasavvuf ve Lugaz Serhleri that has an important place among the paraphrases of Ismail Hakkı Bursevî and has consisted of twenty leaves has been discussed. In this study, first of all sufistic lugaz paraphrases of Bursevî has been latinised and tried to reveal the conspicuous ways of lugaz by establishing the facts that are subject of lugaz and the meanings of these facts.

Keywords: Ismail Hakkı Bursevî, paraphrase, commentator, mysticism, lugaz.

Giriş

İsmail Hakkı Bursevî, H.1063 senesi Zilkadesi M.1652 yılında Pazar günü, Bulgaristan sınırları içerisinde bulunan Aydos’ta doğmuştur. Babası Mustafa Efendi aslen İstanbulludur. İsmail Hakkı Bursevî, uzun süre Bursa’da yaşadığı ve orada vefat ettiği (H.1137/ M.1725) için “Bursevî” nâmıyla anılmıştır. Bursevî’nin elli seneden fazla süren neşir hayatında sayısı yüzü geçen eserlerinde ledünnî ve ahlâkî mearifin en mühim meseleleri ele alınmıştır, denilebilir. “Hakkî” mahlasını kullanmış olan İsmail Hakkı Bursevî’nin sanat anlayışı dinî esaslara ve tasavvufî mefkureye dayanmaktadır. Eserlerinde tasavvuf sadece zevk düzleminde değil aynı zamanda bir hayat felsefesi düzeyindedir. Eserlerindeki ifade tarzı pek çok ilim erbâbı tarafından kabul görmüş hususıyla şerhlerinde kullandığı dilin anlaşılırlığı önemli bir meziyet olarak kabul edilmiştir.¹

Celvetiye tarikatının önemli simalarından birisi olan Bursevî, eserlerinde yerine göre Türkçe, Arapça ve Farsça dillerini kullanmış ve bu üç dilde yazılan muhtelif eserlere şerhler yazmıştır. Bu eserlerle ilgili Ahmet Topal şu bilgilere yer vermiştir:

“Hacı Bayram-ı Velî’nin “Çalabım bir şar yaratmış iki cihân aresinde” misriyla başlayan şiirinin şerhi Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayram-ı Velî; Şerh-i Ebyat-ı Yunus Emre, onun tasavvufî Türkçe şırlere yazdığı şerhleridir. Arap edebiyatı şairlerinden İbnü'l Fariz el-Misrî'nin Nazmu's-Sülük adlı Arapça manzumesini Şerhu Nazmi's-Sülük adıyla Türkçe şerh eden İsmail Hakkı Bursevî ilim tâhsili için İstanbul'da bulunduğu dönemde Farsça okurken İran edebiyatının önemli eserlerini de tanıma fırsatı bulmuştur. Bursevî bu dönemde şerhleriyle beraber Hafız (ö. 1390) dîvâni'ni, Şeyh Sadî-i Şirazi'nin (ö. 1292) Bostan ve Gülistan'ını, Mevlana Camî'nin (ö. 1492) Baharistan'ını, Şeyhüllâslam İbni Kemal'in (ö. 1534) Nigaristan'ını, Mevlâna'nın (ö. 1273) Mesnevî ve Fihimâfihi adlı eserlerini, vaiz Hüseyin el-Kaşîfi'nin tefsirini, Zahir el-Faryabî'nin, Hakim el-Enverî'nin, Kemal Hucendî'nin, Mevlana Camî'nin divanlarını ve diğer manzum ve mensur eserlerini okumuştur. Mevlana'nın Mesnevî'sinin ilk 748 beytini şerh ettiği Rûhu'l-Mesnevî, Feridüddin Attar'in Pendname adlı eserinin şerhi Şerh-i Pendnâme-i Attâr, İsmail Hakkı Bursevî'nin Farsça eserlere yazdığı şerhlerin başlıcalarıdır (Topal, 2016:194).

Bursevî'nin müfessirlik vasfindan dolayı eserlerinin büyük bir kısmını şerhler oluşturmaktadır. Şârih öncelikle şerh edilmeye uygun olan metni belirlemiştir ve bu metinleri seçerken ya tasavvuffî derinliği olan ya da ehil olmayan kimseler tarafından Kur'an ve sünnete aykırı olarak yorumlanma ihtimali olacak metinlere öncelik vermiştir. Bursevî, seçmiş olduğu metinleri Kur'an ve sünnet ışığında tasavvuffî bir derinlik içerisinde yorumlamaya çalışmıştır. Şerhlerinde öncelikle beyit içerisinde yer alan kelimelerin terim ve istilâhî manalarına yer vermiş, Kur'an ve hadis-i şeriflerden iktibaslar yaparak fikrini kuvvetlendirmiştir, yer yer mutasavvıfların konu ile görüşlerine atıflarda bulunarak şârihlerce kabul gören bir üslubu benimsemiştir. Ayrıca Bursevî, şerhlerinde Fars ve Arap kaynaklı mazmun ve ırsal-

¹ Bk. Aynî, 2013: 37; Taştan, 1999: 25-30; Topal, 2016: 193-218; Yurtsever, 1999: 1-10; İsmail Hakkı Bursevî, 2013; İsmail Hakkı Bursevî, 2010.

i mesellere yer vermiş, tasavvufî mecazlar onun eserlerinde adeta birer ıstılaha dönüşmüştür. İsmail Hakkı Bursevî’nin, özellikle lugaz şerhlerinde insanın yaratılış serüveni, aklı-ı evvel, cevher, sir, kalp, ruh, hakikat-i Muhammediye gibi çok mühim kavramları avam ve havasın anlayabileceği bir üslupla ifade ediyor olması, şerhlerinin geniş kitlelere ulaşmasına sebep olmuştur.

Asırlar boyunca şârihlerce yapılan şerh metinleri Türk İslam edebiyatı ve Klâsik Türk edebiyatının önemli çalışma alanlarından birisi olmuştur. Ali Nihat Tarlan ile başlayan şerh çalışmaları günümüze kadar devam etmiş ve şerhin tanımı, tasnifi ve tetkiki ile ilgili çok sayıda akademik eserin neşredildiği erbâbınca malumdur. Çalışmamızın ana konusu Bursevî’nin lugaz şerhleri olduğundan genel olarak şerhlerle ilgili yapılan çalışmalardan sadece bir kısmı dipnotta belirtilemiştir.²

1. İsmail Hakkı Bursevî'nin Tasavvuf ve Lugaz Şerhleri

Lağz kökünden türeyen lugaz, luğz, lağz; çöl faresinin yuvası, gidilmesi zor olan eğri büğrü yol; derin sir, bilmecce, zekâ oyunu anımlarına gelmektedir. Arap edebiyatında çoğul olarak elgaz ve ülgüze terimleri kullanılmaktadır. Türk edebiyatında lugaz, insan isminin dışında bir şeyin özelliklerinin söylendiği ve dinleyiciden bunun ne olduğumu sorulduğu, herhangi bir nesnenin ya da varlığın özelliklerini anlatan manzum ve aruz ölçüsü ile yazılmış bilmecce anlamındadır. Lugaz, bir sözü, bir kavramı açık bir dille anlatmak yerine onu ima eden ifadeler kullanarak, zevki okşayacak şekilde bir bilmecce, bazan bir muamma şekline sokmaya denir. (Gibb, 1943: 91-92; Onay, 1996: 382–383; Güneş, 2015: 526-545; Sarac, 2007: 292; Olgun, 1936: 72; Elçin, 2014: 619-620; Pala, 2005: 291). “*Lugaz, bir düşünceyi mecazdan daha kapalı biçimde dile getiren bir anlatım tarzı olmasıyla beyan ilmi kapsamında bir disiplin sayıldığı gibi akıl ve zihni geliştirmesiyle de felsefe, mantık gibi akıl ilimlerden kabul edilir. Lugazlarda ipucu verilmekle birlikte bazlarının çözülmesi güçtür. Bunlara "ışarı lugaz" denir*” (Durmuş, 2003: 221-22). Biliñdiği gibi lugazlar, gerçekte Arap edebiyatının malıdır ancak Türk edebiyatına İran edebiyatından geçmiştir. Mustafa Safâyî Efendi *Tezkire-i Safâyî*’de “fenn-i lugaz”da başarı gösteren şairler olarak Sâbit, Rahîmî, Râzî, Reşîd, Sîrî, Şûrî, Şehdî ve Ferî’yi gösterir (Çapan, 2005: 211; Demirkazık, 2010: 35-80).

İsmail Hakkı Bursevî’nin şerhleri arasında mühim bir yere sahip olan *Tasavvuf ve Lugaz Şerhleri* adlı eserinin tavsifi şu şekildedir: Manisa İl Halk Kütüphanesi, Arşiv No: 45 Hk 5845/1, İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, dış-iç boyutu 230x160 / 200x100 mm., 1b-20b yaprak, 35 satır, talik yazı ile abadi kağıda yazılmıştır. Kapağı mîklebli, zencirekli, vişne rengi meşin ciltlidir. Söz başları kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Eser ve yazar adı zâhiye sayfasında yer almaktadır. Eserin 1b sayfasının derkenarlarında 2 manzume, 2a sayfasında ise 1 manzume yer almaktadır.

Bursevî, şerhlerini yazarken mukaddime bölümünde yer yer eserini niçin kaleme aldığıni ifade etmektedir. “*Bursevî'nin Rûhu'l-Mesnevî'sinin temelinde de*

² Bk. Tarlan, 1981; Kortantamer, 1992; Kortantamer, 1994: 1-10; Mengi, 2006; Karabey, 199; Kılıç, 2006; Kılıç, 2018; Akkuş, 1992: 67-68; Bilgin, 2001: 169-173; Dağlar, 2009.

dost ricası ve Mevlânâ'nın ruhaniyeti vardır. Dostlarından biri, Mesnevî'nin daha iyi anlaşılması için bir eser yazmasını talep eder. Bu talep üzerine şârih, Mesnevî'den tefsîl ettikten sonra gece rüyasında, eline ciltli bir kitabın verildiğini görür. Bu kitabın Mesnevî olduğuna kanaat getiren Bursevî, önce ilk 35 beyti şerh eder. Şerh ettiği kısmın yeterli olacağını düşündüğü sıralarda sırlı bir rüya daha görür ve şerhe devam etmesi için manevî bir ihtar alır. 748. beytin şerhine geldiğinde ise, bu kadarının kâfi olduğuna dair manevî bir ihtar vesilesiyle şerhine nihayet verir (Tanyıldız, 2007: 127). İsmail Hakkı Bursevî'nin lugaz şerhleri de öncelikle, besmele ve Hz. Peygamber'e salat ve selamla başlamaktadır. Daha sonra müellif eserini niçin kaleme aldığına dile getirmektedir. Bursevî, bazı avam ve havas arasında çeşitli meclislerde okunan lugazların, zahiren seriata muhalif gibi görünen kısımlarının bulunması, mefhûm ve mazmunlarının yanlış yorumlanmaya müsait olması sebebiyle eseri yazmaya karar verdiği, dolayısıyla bu şerhler vasıtasyyla zikredilen lugazların Kur'an ve sünnete muhalif lugazlar olmadığını ifade etmektedir. “*bu risâlenüñ taħrīrine sebeb bu hādiṣ ve bu makâlenüñ taṣṭīrine mūcib ü bā'is oldur ki hālā elsine-i enāmda ve efvāh-i ḥavāṣ u 'avāmda ba'ži luğazlar mütedāvil olup sū-be-sū güft ü gūyla meċālis ü meħāfil pür olmış ve şayt u şadāsiyla şehr ü īl tolmuş ba'ži kimesneler zāhiren şer'-i şerifē muħālif yerleri olmasın ɻan idüp meħħūm u mazmūnun hilafete almasun ol cildin cevābinda makām-i tereddüde kalmasın*”

İsmail Hakkı Bursevî'ye göre lugaz şerhlerini telif etmesinin bir sebebi olarak ise havas ve avamdan herkesin lugazlardan kastedilen manaları kolaylıkla anlamalarını sağlamak olduğunu, bu sebeple de eserini Türkçe kaleme aldığına ancak müناسip yerlerde Arapça ve Farsça kısımlara da yer vermek zorunda kaldığını ifade etmektedir. “*İnşâllâhu te'ālā ve bu luğazdan murâd n'idigin bilmege ḥavāṣ u 'avāmdan herkes muterakkib u muteraşṣid ve cān u cinândan müteveccih olduğu cihetden şanāyi'-i inşā vü tezyîn-i elfâz u ma'nâ ɻasd olinmayup herkes āsān vechile fehm itsün deyü meh-mâ-emken Türkice olması ma'kûl görildi. Egerçi 'avām fehm itmeyicek 'Arabîden ba'ži kelimât ve Fârisîden ba'ži ebyât īrâd olinmişdur velâkin mahall-i münâsib olup istiħâd içün žururi lâzim gelmegün irtikâb olinmişdur ol luğazlar bunlardır zikr olinur.*”

Bursevî'nin eserinin ilk bölümünde, öncelikle üç lugaza yer verilmekte ardından şârih, lugazları sırasıyla şerh etmektedir. Metinde lugaza konu olan kavramların daha ziyade akl-ı evvel, cevher, sir, ruh gibi soyut kavramlar olduğu görülmektedir. Şârih, ilk iki lugazda saklı olan manalardan birisinin, insanın zahiri yapısı ile yani kalbi ile ilgili olduğunu; diğerinin ise batınî yani ruhî mertebesi ile ilgili olduğunu dile getirmektedir.

Bursevî, birinci lugazda sorulan şeyin/kişinin Hz. Âdem olduğunu ifade etmekte ve bunun sebebinin şu şekilde açıklmaktadır: “*od yanmadın çig pişmedin cān bedene ɻavuşmadın ana raħmine duşmedin ṭoġmadın ölen kimdir bundan murâd Hażret-i Âdem'dür kalbi i'tibâriyle zirâ ḥakk Sübhânehü ve Ta'ālā Hażret-i Âdem'üñ kalbini hâdiṣ-i ɻudsîde vârid olmışdur "Hammertü tynete Âdeme bijedeyye erba'ine sabâhen"*” fəhvâsinca dest-i ɻudretle taħmîr ü taşvir itdügi ve

³ Ben Âdem'in çamurunu kendi ellerimle kırk sabah yoğurdum.

ana râhmine düşmedüğü ve anadan toDate olmadığı ve henüz ol zamânda cân bedene kavuşmadığı ve od yanmayup çig pişmediği zâhirdür zîrâ Âdem’ün kalbi vücûda geldükde rûhla bile gelmişdür belki kalbi vücûda gelüp nice müddet rûhsuz yatduktan şoñra rûh gelmişdür sâ’ir mahlûkât gibi bedeni bir uğurdan vücûda gelmiş degündür ve od yanup çig pişmek Âdem ‘aleyhi’s-selâm cennetden çıkışup dünyâya geldükden şoñra olmışdur”

İkinci lugazda ise kastedilen şeyin “ruh” olduğu dile getirilmektedir. Bursevî’ye göre bütün mevcudatın toplamı, aslı ruhtur. “fâtih ü meftûh birdür dimekdür ki ol cevher rûhdur zîrâ çünkü hakîkatde cemî’-i mevcûdâtuñ aslı olur ve cümlesi aña müntehâ ve aña râci’dir ve andan gâyri bir cevher dahî yokdur ki ol fâtih bu meftûh veyâhûd ol meftûh bu fâtih ola pes hakîkatde fâtih ü meftûh kendidür gâyri degildür lâ-mekândur mekânı vardur muhaddid-i cihân ki hûkemâ katında cevher felek-i atlasdur ve felek-i a’zam ve felekü’l-eslâk dahî dirler”

Üçüncü lugazda Bursevî, öncelikle “mekânı vardır ancak lâ-mekândır.” ifadesini mecaz olarak yorumlamaktadır. Allah’ın mekânının var olması onun haddizâtında bir makamının var olması demektir ve o makam ise “âlem-i kuds”dır. Bursevî, lugazı hakikat olarak yorumlandığında ise Allah’ın her bir nurunun bir ruhta tecelli ettiğini, dolayısı ile bu cihetten bakıldığından o nurun bir kendisine bir mekân oluşturduğunu ifade etmektedir. “lâ-mekân olduğu bu cihetdendür. Mekânı vardur didiği yâ budur ki, hadd-i zâtında bir makâmi vardur dimekdür ki ‘âlem-i kudsdür. Bu taâkdirce mekân mecâz olup makâmdan kinâyet olur veyâhûd mekân hakîkat ola ya’ni egerçi hadd-i zâtında lâ-mekândur ammâ bu ‘âlem-i mekâna ta’alluki olup her pertevi bir bedene ta’alluk idüp ol bedenüñ rûhı olup anuñla kâ’im olduğu cihetden mekânı vardur dîmek ola. Bu taâkdirce mekân kendi hakîkat olur lâkin rûhuñ mekândan olması mecâz olur ya’ni ‘âlem-i lâ-mekândan mekân ‘âlemine ta’alluki vardur dimekdür. Bî-nişândur nişâni vardur ya’ni ol cevherüñ hakîkatini kimesne görmeyüp ve bilmeyüp ve hayr virmediği cihetden bî-nişândur nişâni vardur didigi yâ budur ki cümle mümkünât ve cemî’-i kâ’inât anuñ nişânidur ki andan zuhûra gelmişdür andan müteşa’ib olmuşdur ve mebde’i oldur veyâhûd ‘âlem-i bî-nişândan nişâni ‘âlemine her pertevi gelüp bir bedene ta’alluk bağlayup ol beden ol perteveniñ nişâni olmuşdur.”

“in ü ândan fâriğdür” ifadesi ile “in” den murad edilen şeyin dünya, “ân” dan murad edilen şeyin ise âhiret olduğu dile getirilmektedir: *Veyâhûd iñden murâd ‘âlem-i dünyâdur ve ândan murâd ‘âlem-i âhiret ola ya’ni iki ‘âlemden fâriğdür dimekdür”*

Lugazlar şerh edilirken “âlem-i kebir, âlem-i sağır, nefis, kalb, ruh, akıl, sırlar, akl-1 evvel, cevher” gibi kavramlar teker teker açıklanmaktadır. Şârihe göre ilk mahluk ruhtur. “Sîrr-1 insani” ise ruhtan bir mertebe daha ileridedir. Çünkü şârihe göre sırra mahluk denildiği duyulmamıştır. “Ki evvel-i mahlûk olan rûhdur pes surra mahlûkdur dirseñ rûh-1 evvel mahlûk olmama lazıim gelür şol sebebden ki surra insâni rûh dan bir mertebe içeriü ve ileridür ve hiç surra mahlûk dinmek kimesneden işidülmemişdür” Lugazdan anlaşıldığı üzere kalp ise insanlığın başlangıcı olan Hz. Âdem’in kalbidir ve insanın ölmesi kalbi cihetiyle olur, ruhu cihetiyle olmaz. “Kalb insânuñ mebde’i Hazret-i Âdem’ün ‘aleyhi’s-selâm kalbi oldığı eclden ola ki evşâfa

vaşf olnur deyü su’äl olnmışdur ve evvelki lugazda olmak vaşfuñ irād itdügi aña işāretdür ki ölmek kalbin hälidür rūh uñ hāli degündür pes insānuñ ölmesi kalbi cihetindendür rūhı cihetinden degündür”

Lugazlar şerh edilirken şârihin âlemin yaratılışına dair düşüncelerini de dile getirdiği görülmektedir. Bursevî’ye göre âlemin, yaratılırken ilk olarak insan şekli üzere yaratıldığı, bundan dolayı da ona insân-ı kebîr denildiği ifade edilmiştir. Âlem onun bir ağaç, akl-ı evvel onun tohumu, insanoğlu ise onun bir semeresidir. “*Hak Sübħānehü ve Ta’ālā bu ‘ālemi ḥalk itdükde şekl-i insānī üzre ḥalk itmişdür ki aña insân-ı kebîr dirler ki ‘ālem anuñ şemeresi ve ‘akl-ı evvel bezri ya’ni tohumu ve Ādem zürriyeti anuñ şemeresidür ve eczā-yı ‘ālemüñ her biri anuñ bir ‘užvi meşābesinde ve ādem anuñ gözünüñ bebegi’*”

Şârihin, lugazları şerh ederken çeşitli ulemanın görüşlerine de yer verdiği görülmektedir. Şerhlerde, zaman zaman Kemâl Paşazâde (ö. 940/1534), İmâm-ı Gazzali (ö. 505/1111), Muhammediye’nin yazarı Yazıcıoğlu Mehmed Efendi (ö. 855/1451) ve Bayezid-i Bistâmî (ö. 234/848) gibi şahsiyetlerin görüşlerine müracaat edilmiştir. Örneğin, şârih, Gazzali’nin şu görüşünden istifade etmiştir: “*nefs kalb ‘akl rūh didükleri İmām-ı Gazzalî rivâyeti üzre bir dürr-i hakîkatde bir şeyndür ki cevher-i laťif-i Rabbâni vü nûrânî vü rûhânîdür dört i’tibâr ile dört ad virülmışdır*”

Bursevî, lugazlarda genel olarak insanı; hilkati ve mahiyeti, özel olarak ise insanın sırları, cevher, ruh ve kalp gibi hususlarının mahfi olan hazine-i İlahiye bir âyîne olması yönüyle ele almıştır. Bursevî’ye göre kâinat bir “âlem-i kûbra” kabul edilir ise insanın da onun bir özeti olarak âlem-i sugra olarak kabul edilmesi ifade edilmiş ve lugazlar bu çerçevede şerh edilmiştir.

Sonuç

Arapça, Farsça ve Türkçe yazılmış olan bazı eserlere şerhler kaleme alan İsmail Hakkı Bursevî’nin, yazmış olduğu yüz yirmi civarında eserin elliden fazlasını şerhler oluşturmaktadır. Bu şerhler arasında ise Lugaz şerhleri oldukça ehemmiyetli bir yere sahiptir. Şârihin de ifade ettiği gibi ehil olmayan kimseler tarafından Kur’ân ve hadis-i şeriflere aykırı olarak yorumlanmaya müsait lugazları avam ve havasın fehmîne uygun olarak şerh eden, süslü lafızlardan, Arapça, Farsça ifade ve ibarelerden mümkün olduğunda kaçınan Bursevî, böylece şerhlerinin daha geniş kitlelere ulaşmasına vesile olmuştur. Yapılan çalışmada Bursevî’nin *Tasavvuf ve Lugaz Şerhleri* adlı eserinin ilk bölümü Latin harflerine aktarılmış, muhteva açısından değerlendirilmiştir. Şârih, eserinin ilk bölümünde üç lugaza yer vermektedir. Farklı yorumlamalara açık olan lugazları Kur’ân ve sünnet ışığında şerh eden Bursevî, hususıyla insanın ve âlemin yaratılış serüveni ile ilgili derin tasavvuffî tahlillere girişmiştir.

Bursevî, ilk lugazı yorumlarken Hz. Âdemî’in yaratılışı ve mahiyetine, ikinci lugazda, insanın ruhuna dolayısıyla bir cevhere sahip oluşuna değinmektedir. Üçüncü lugazda ise “*mekâni vardır ancak lâ-mekândır.*” ifadesini mecaz ve hakikat olarak iki farklı açıdan ele alıp yorumlamıştır.

Müellif, akl-ı evvel, Hakîkat-i Muhammediye, cevher, sırları, ruh, kalp, nefis ve vücut gibi istilahların yanı sıra âlem-i kûbra ve âlem-i sugra gibi kavramları izah

etmiştir. İsmail Hakkı Bursevî'nin Lugaz Şerhleri ile ilgili bu makalenin, şârihin diğer eserleri ile ilgili yapılacak çalışmalarla katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Metin

[1b]

Bi’smi’llāhi’r-Raḥmāni’r-Raḥīm

*El-hamdü li’llāhi’l-‘alīyyi’l-‘azīm ve ‘ṣ-ṣalātu ‘alā-nebiyyihī Muḥammedin
ṣefī’īn mutā’īn kerīm. Ve ‘alā ālihi ve aṣhābīhi ellezīne kānū ‘ale’ṣ-ṣer‘ī’l-kavīm
ve ‘n-nehci’l-müstakīm⁴*

Ve ba’d bu risâlenün taħrīrine sebeb ü hâdiş ve bu makâlenün tasṭîrine mûcib ü bā’is oldur ki hâlā elsine-i enâmda ve efvâh-i havâşş u ‘avâmda ba’zi lugazlar mütedâvîl olup sū-be-sū güft ü gûyla meçâlis ü meħâfil pür olmuş ve sıyt u şadâsiyla şehr ü il tolmuş. Ba’zi kimesneler zâhiren şer’-i şerîfe muhâlif yerleri olmasın zann idüp mefhûm u mazmûnun hilâfina almış. Ol cildin cevâbında makâm-ı tereddüdde kalmış. Öyle olsa bu fâkîr diledüm ki be-ķadri’t-tâķa hamlü’l-mü’min ‘ala’ṣ-ṣalâh⁵ mazmûnînca hâtîr-ı fâtîra fâyiħ u lâyiħ olan ma’ānî ki şer’-i şerîfe muvâfiq ve Kur’ân u hadîse mutâbiq ola. ‘Inâyet-i Rabbâniyye ve hidâyet-i Sübħâniyye ile beyân u ‘ayân eyleyelüm ki şükük ü ȝunûn def’ olup reyb ü iştibâh ref’ ola, inşâ’allâhu Ta’ālâ. Ve bu lugazdan murâd n’idigin bilmeye havâşş u ‘avâmdan herkes muteraķķib u muteraşşid ve cān u cenândan müteveccih olduğu cihetden şanâyi’-i inşâ ve tezyîn-i elfâz u ma’nâ kaşd olinmayup herkes āsân vechile fehm itsün diyü meh-mâ emken Türkîce olması ma’kûl görildi egerçi ‘avâm fehmitmeyicek ‘Arabîden ba’zi kelimât ve Fârisîden ba’zi ebyât ırâd olinmişdur velâkin maħall-i münâsib olup istîshâd için żarûri lâzım gelmegün irtikâb olinmişdur ol lugazlar bunlardur zîkr olinur.

Lugâz-ı evvel:

“Od yanmadın çig pişmedin cān bedene kavuşmadın ana râhmine düşmedin toğmadın ölen kimdir.”

Lugâz-ı şâni:

“Ol ne maħlûkdur ki bî-cândur.”

[2a]

Lugâz-ı şâlis:

“Halk olalı bir kerre söyledi. İsmi mevcûd resmi ma’dûmdur eger diyüvirürsem bilmezin diyüvirmezsem bilürsün fâthî be-ġayr-ı meftûħdur; meftûħ be-ġayr-ı fâthîħdur; lâ-mekândur mekâni vardur, bî-nišândur nišâni vardur; īn ü āndan fâriġdûr ammâ īn ü āni vardur.” Bu lugazların evveli ba’zi nûşħada bu vechle yazılmış ki ol ne maħlûkdur ki câni vardur çünkü nûşħada iħtilaf vâkî’ oldu ve şahîħ nûşħa ḷangası idügi ma’lûm olmadı. Pes bu fâkîre bu hâtîra oldu ki şahîħ nûşħa böyle ola “ol ne maħlûkdur ki bî-cândur câni vardur nitekim lâ-mekândur mekâni vardur bî-nišândur nišâni vardur.” ibâretleri vâkî’ olmuşdur. Nihâyeti ɻalem-i nâsiħden sehv vâkî’ olup

⁴ Şanı yüce olan Allah'a hamd olsun. Şefaat eden ve kendisine itaat edilen, kerîm olan elçisi Hz. Muhammed (S.A.V.)'e salat olsun. Sapasağlam olan şeriat ve dosdoğru yol üzerine olan ashabi üzerine de selam olsun.

⁵ Mümîn, kişiyi doğru yola taşımalı.

her nüshada birer ‘ibāreti yazılmayup birer ‘ibāreti yazılmış ola. Pes iki ‘ibāret dahı olmak üzere şerh ü beyān olındı ki nüshə her ƙanğısı olur ise yine cevāb çıka.

Temhid: Merhūm u maǵfūr Kemāl Pāşāzāde rahmetu’llāhi ‘aleyh “Heykel” risālesinde dimiştir: *“İlem İnne’s-şaḥse el-insāniyye bī’z-zāhiri’l-kesifi cedesün zulmāniyyun nākisun kāmilun tāmmun zā’ilün ve bi-bāṭinihi’l-laṭīfi cismun nūrāniyyun sārin fī’l-heykeli’l-mahsūsi suryāne’l-mā’i fī’l-verdi ve’n-nāri fī’l-fahmi kāmilun ḫābilun li’z-zevāli ḫāmilun li’s-ṣifāti’l-kemāli mine’l-‘akli ve’l-fehmi ve bisirrihi’ş-şerīfi laṭīfun Rabbāniyyun kelle fī-vaṣfīhi el-lisānu leyse ḫaryetün ve rā’e ‘abādān”⁶*

Bundan ma’lūm oldu ki insānuñ zāhiri var imiş ki ƙalbī mertebesidür ve bāṭını var imiş ki rūhī mertebesidür ve sırrı var imiş ki vaşfuna külli’l-lisān dinmiş. Pes ba’id degüldür ki bu iki luğazdan murād birisiyle insānuñ zāhiri su’al olına ƙalbidür ve birisiyle bāṭınından su’al olına ki rūhī mertebesidür ve yeyāhūd sırrından su’al olınmış ola lākin ƙalb insānuñ mebde’i Hażret-i Ādem’ün ‘alehi’s-selām ƙalbi olduğu ecden ola ki evşāfa vaşf olınur, diyü su’al olınmışdur ve evvelki luğazda ölmek vaşfuñ ırād itdürü aña işaretdür ki ölmek ƙalbin hālidür rūhuñ hāli degüldür. Pes insānuñ olmesi

[2b]

ƙalbi cihetindendür rūhī cihetinden degüldür ba’zisina serden ba’zisıyla diz boyı eşbāha rūh yañmaz kim bezer hayy-i ebed yokdur. Ölümden yanmaz ve çün luğaz-ı sānide mahlūk vaşfı zikr olındı. Lāzim geldi ki insānuñ ḥakīkatı rūhı mertebesinde beyān olınup zikr olunan evşāf-ı şerīfe şer’ a taṭbīk olına. Zīrā insānuñ sırrı mahlūk dímek şer’ an müşkildür. Zīrā şer’ an naşsla şabit olmuşdur ki evvel-i mahlūk olan rūhdur pes sırra mahlūkdur dirseñ rūh evvel-i mahlūk olmamak lāzım gelür şol sebebden ki sırr-ı insānī rūhdan bir mertebe içeriü ve ileridür ve hīc sırra mahlūk dinmek kimesneden işidülmemişdur ve mahallī dahı görülmemüşdür. Pes eger sırra mahlūk dinülür ise te’vīl ile dinmek gerekdir ve ol sırr didigümüz cānib-ı Ḥaḳ’ dan bir sırr-ı Ȧlāhīdür kim anı kimse bilmez, illā Allahü Ta’ālā bilür. Pes imdi bu luğaz-ı mezkürden su’alden murād rūh-i insānı olursa te’vīl budur ki aña mahlūk dindüğü insāniyyeti cihetinden ola ya’ñi insān ki mahlūkdur anuñ sırrı olduğu mülābesesiyle mahlūk dinmiş ola pes münāsib olan insānda budur ki insānı evvelā rūhī mertebesinden beyān idüp zikr olinan evşāf-ı insān anuñ üzerine icrā idelüm ki murād sırrı olduğu takdīrce aña dahı evşāf olmağa ƙābil olup rūhuñ ahvāli zīmnında sırruñ dahı ahvāli beyān olınageldi. İmdi evvelā, evvelki luğazı beyān idelüm ki budur “od yanmadın qig pişmedin cān bedene kavuşmadın ana raḥimine dişmedin ṭoǵmadın ölen kimdir?” **Bundan** murād Hażret-i Ādem’ür ƙalbi i’tibāriyle zīrā Ḥaḳķ Sübħānehü ve Ta’ālā Hażret-i Ādem’ün ƙalbini ḥadīṣ-i ƙudsīde vārid olmışdur “Hammertü tīyātē Ādeme bijedeyye erba’īne sabāhen”⁷ fehvāsına dest-i ƙudretle taḥmīr ü taşvīr itdürü ve ana raḥimine düşmedüğü ve anadan ṭoǵmadığı ve henüz ol

⁶ İnsanın şahsı, dış görünüşü itibariyle kapkaranalık bir bedendir, eksiktir ve yok olacaktır. [Ancak] Özü yani cevheri itibariyle nuranı bir varlıktır. Bu nuranı özellik suyun gölde, ateşin odunda sirayet ettiği gibi somut olarak görünen bedende sirayet etmektedir. Bu nuraniyet tekamül etmiştir; akıl ve anlayış gibi olgun sıfatları taşımaktadır. Zikredilen nuraniyet şerif sırrıyla da Rabbani bir inceliktir. Dil onu betimlemekten aciz kalmıştır. Aba’dan öte köy yoktur.

⁷ Ben Ādemin çamurunu kendi ellerimle kırk sabah yoğurdum.

zamānda cān bedene ķavuşmadığı ve od yanmayup çig pişmedüğü zāhirdür. Zīrā Ādem’üñ ķalbi vūcūda geldükde rūhla bile gelmişdür belki ķalbi vūcūda gelüp niçe müddet rūhsuz yatduķdan şoñra rūh gelmişdür sā’ir mahlūkāt gibi bedeni

[3a]

bir uğurdan vūcūda gelmiş degüldür ve od yanup çig pişmek Ādem ‘aleyhi’s-selām cennetden çıķup dünyāya geldükden şoñra olmuşdur. Zīrā “*od yanmadın*” didüğü ya’ñi dünyāda yanmadın dimekdür. Muṭlakā yanmadın ya’ñi yaradılmadın dimek degüldür “*çig pişmedin*” didüğü aña delālet ider zīrā od ile çig pişmek dünyānuñ hālidür. ‘Ālem-i dünyāda ġayri ‘ālemde od ile çig pişmez ve ‘*toğmadan ölen kimdir?*’ didüğü ya’ñi anadan ṭoğmadan vūcūda gelüp ölen dimekdür bu degüldür ki ṭoğmadın ya’ñi vūcūda ve dünyāya gelmedin dimek ola. Zīrā bu mümteni’dür ve bu daħħi degüldür ki olmasi daħħi bu meżkūrātdan evvel ola belki hemān murād vūcūda gelmesi bu meżkūrātdan evvel ola dimekdür olmasi evvel olmaħ murād degüldür nihāyeti edāni ol vechile itdugi maġlaħa içindür. **Gelelüm** ikinci bu idi ki ol ne mahlūkdur ki bī-cāndur cāni vardur bundan murād yā budur ki rūh-ı insān ola pes bu taħkdirce ʐikr olinan evşāfuñ te’vili budur ki rūħdan murād şol cevherdür ki evvel-i mahlūk ki ʐuhūra gelmiş ve vūcūd-ı hīlkatinuñ egnine almışdur. Oldur ki aña dūrr-i beyzā ve rūh-ı a’zam dirler **ve hadīs-i ķudsīde** vārid oldi “*Kabdat ķabdaten min nūri vechi feķultü leħā kun rūha Habibi*⁸” feħvasinca ve hadīs-i nebevīde “*Ene mina llāhi ve l-mü’minuñe minni*⁹” muktezasinca ana rūh-ı Muhammedī ve nūr-ı Muhammedī ve Hakīkat-i Muhammedī daħħi dirler ve ķalem-i a’lā ve ‘akl-i evvel daħħi dirler zīrā bu üç dūrlü hadīs-i şerif ki Resūllah ṣallā llāhū Ta’ālā ‘aleyhi ve sellem “*evvelü mā ħalaka llāhu rūhi*” ve bir rivāyetde “*nūrif*” ve “*evvelu mā ħalaka llāhu l-ķalem*” ve “*evvelu mā ħalaka llāhu l-akl*¹⁰” bunlaruñ mābeyninde tevfik ve birbirine taħbiķ bu vechledür ki cümlesiñen murādi bir cevherdür ve bu daħħi ma’lūm ola ki **nefs kalb ‘akl rūh** didükleri İmām-ı Ĝazzālī rivāyeti üzre bir dūrr-i hakīkatde bir şey’dür ki cevher-i laťif-i Rabbānī vü nūrāni vü rūħānidür. Dört i’tibār ile dört ad virilmişdür. İnsāna hakīkat olup mükellef ve muħātab oldur. Nūr-ı evvel bu da ħāṭira gelür ki insān ancaq gorinen ķalib ola nitekim Seyyid Şerif қaddese sırrēħū ta’rifatında Rūh-ı A’zamuñ ta’rifinde dimişdür “*E’r-rūhu l-a’zam ellezi hüve’r-rūhu l-insāniyyu mažharu z-zāti l-ilāhiyyeti min haysü rübūbiyyetihā li-zālike lā-yumkinu en yaħume ħavlehā hā’imun ve lā-yerūme vašlehā dā’imun*”

[3b]

“*Lā-ya’lemu künheħā illa llāhu ve lā-yenālu hāzihī l-bugyete sivāhu ve hüve’l-aklu l-evvelü ve l-hakīkatü l-Muhammediyyete ve n-nefsü l-vāħidetü ve l-hakīkatü l-esmā’iyyetü ve hüve evvelü mevcūdin ħalakħahu llāhu ta’ālā alā šuretiħi ve hüve l-halifetü l-ekberu ve hüve l-cevheru n-nūrāniyyu bi-cevheriyyetihī mažharu z-zāti ve bi-nūrāniyyeti mažharu ilmiħā ve yüsemma bi-i’tibāri l-cevheriyyeti bi-nefseñ vāħideten ve bi-i’tibāri n-nūrāniyyeti ‘aklen evvelen ve kemā enne leħu fi l-ālemi l-kebiri meżāhiru ve esma’u mine l-akli l-evveli ve l-ķalemi l-a’lā ve n-nūri ve n-nefsi l-külliyyeti ve l-levhi l-mahfuz ve ġayri ʐalike*

⁸ Kendi vechimden bir tutam nur aldım ve ona “Habibim’in ruhu ol” dedim.

⁹ Ben Allah’tanım, müminler de bendendir.

¹⁰ Allah’ın ilk yarattığı benim ruhumdur; Allah’ın ilk yarattığı kalemdir; Allah’ın il yarattığı akıldır.

leħū fi'l-'ālemi's-ṣaġīru'l-insāniyyi meżāhir meżāhiru ve esmā'u bi-ħasebi ẓuhūrātihī ve merātibihī fi-isti'lāhi ehli'llāhi ve ġayrihim veħiye sirru'l-hafiyu ve'r-rūhu ve'l-kalbu ve'l-kelimetü ve'l-fu'ādu ve's-ṣadru ve'l-'aklu ve'n-nefsü¹¹ Bundan ma'lūm oldu ki cümle rūħ bir cevherün esmāsi ve meżāhiridür pes geldük imdi bī-cān olması nev-vechledür. Budur ki bu cevher ki didük hadd-i zātında bir cevherdür andan ġayrı rūħla müsemmā bir cevher dahı yokdur ki birisi birine cān ola. Pes ol rūħ didigümüz cevher bu ma'nāya bī-cāndur ya'nī kendiden ġayrı bir cāni dahı yokdur. Belki kendi 'ayn-i cāndur pes imdi eger şahīħ nūshada hemān bī-cān 'ibāreti olup "cāni vardur" 'ibāreti yoġise ma'nā tamām oldu. Eger bu 'ibāret dahı varsa pes "cāni vardur" didigi yā budur ki nūru'llāh ve sirru'llāh ola ki fi'l-hakika cānuñ cāni mesabesindedür ki "Allahu nūru's-semavāt ve'l-arz"¹² nitekim қalibda kiyāmī rūħ ile olduğu gibi rūħuñ dahı kiyāmī nūru'llāh iledür. Қayyūm-i 'ālem "ve yumsikū's-semavātī ve'l-arzī Allāhu lā ilāhe illa hüve'l-hayyu'l-kayyūm. İnna'llāhe yumsikū's-semavātī ve'l-arzī en tezūla ve lein zāletā in emsekehüma min ahadin min ba'dih"¹³ nitekim dimişlerdir. **Kit'a:**

Tā ki itdi ẓuhūr nūr-i vūcūd
Oldı anuňla her ȝiyā mevcūd
Gelmese 'āleme vūcūd-i ȝiyā
Nūr olmazdı şahid ü meşhūd

nūr olmasa zāhir ola mi hīç. Zıll-i memdūd ve nūr-i nā-mahdūd bil ki ansuz bir şey 'le vūcūdı yokdur.

Beyit:

Çünki ansuz vūcūdı yok şey 'üñ
Ola mı aña ȝidd u nidd u mişāl

Şöyle ki bir nefes nūrını bizden çeküp ala rūħimuz ve қalbimüz bī-tāb u tüvān ve bī-nūr u bī-cān olup қala

¹¹ En yüce ruh, Rububiyet açısından İlhâhî zatın tecelli ettiği insan ruhudur. Bundan dolayı/habis birinin o yüce ruhun etrafında dolaşması mümkün değildir. Bundan dolayı ona ulaşmak isteyenin kavuşması de mümkün değildir. O ruhun hakikatini ancak Allah bilir. Bu amaca da Allah dışında kimse ulaşamaz. O, aklı-i evvel, Hakikat-i Muhammediyye, tek nefis; isimlerin hakikatidir. O yüce ruh, Allah'ın kendisinden yarattığı ilk mahluktur. O ilk büyük halife ve nuranı bir cevherdir. Bu cevherde Allah'ın zati tecelli etmiştir. Nurilikte de ilmin tecellisi vardır. Yine cevher-i nuranı, cevher itibariyle birinci akıldır. Yine o yüce ruhun büyük alemdə akl-i evvelden, yüce kalemden, nurdan ve külli nefisten, levh-i mahfuzdan vb. şeylerden yansımıva ve isimleri var ise aynı şekilde küçük alem olan insanda tecelli itibariyle ehlullah olanların dışında kalan kimsele rin terminolojisi açısından yansımıva ve isimler şeklinde görünür. Bu yansımalar, gizli sırlar, ruh, kalb, kelime, fuad, sadr, akıl ve nefstir.

¹² Nur Suresi 35. Ayet: Allah, göklerin ve yerin nurudur.

¹³ Fâtır Suresi 41. ayet: Şüphesiz Allah, gökleri ve yeri, yok olup gitmesinler diye (kurduğu düzende) tutuyor. Andolsun, eğer onlar (yörüngelerinden sapıp) yok olur giderlerse, O'ndan başka hiç kimse onları tutamaz. Şüphesiz O, halimdir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır.

Beyit:

Eger ki nūrunu benden çeküp ala bir dem
 Kalem gibi düşüp ol dem yire kuruuyı kalam her dem
 rivāyetde gelmişdür ki Hażret-i Risālet

[4a]

şalla’llāhu Ta‘ālā ‘aleyhi ve sellem leyle-i mi‘rācda mele-i a‘lāya ‘urūc-ı semāvāt u levh itdükde cismini ve ķalbini ve nefsini ve ‘aklinı ve rūhını her birin bir yerde ķoyup ya‘nī bunlar Resülu’llāhdan münfek olmak ma‘násına degül belki Hażret-i Cibrıl Sidretü'l-Münteħā'da ķalduğu gibi bunlarıñ daħħi her biri bir yerde taşarrufda ķalup sırr-ı şerife cāzibe-i ‘aşk u muħabbet, reh-nümālığıyla Cenāb-ı Hażret'e kurbiyet bulmışdur. Kulüb ol sidre ķadre irmedüñse ķābe ķavseyne verā-yı Cibrıl'i ‘aklum daħħi ya bülende uçursın sırrı bundan ma‘lūm oldı ki insānuñ rūhinden içeri sırrı var imiş ki cānunuñ cāni meşābesindedür bu tertib üzre kim tertib-i vücūd evvelā ķalib ola ve ķalbde ķalibda ola ve ķalbde rūh ola ve rūhda sırr ola nitekim dimišler.

Beyit:

Cānda sen dilde cān beden dile cān
 Ey nihān-ı nihān-ı nā-peydā
 Ey kemāl-i ʐuhūr ile pinhān
 Sen göñülde rūh-irevān göñül seni cūyān

Pes cānuñ cāni ol nūr u ol sırr ola veyāħūd cāni vardur didüğü ol maħbūb-ı haġikidēn kināyet ola. Celle zikruħu ki cānlaruñ cānidur egerçi esmā'ullāh tevkīfiyye oldıgı takdīrce bu ma‘nā iż-żirabdan ħālī deguldür lakin iştılāħda kişi maħbūbina ġāyet-i muħabbetden ve cānidan artuk sevdüğü cihetden cānumuñ cāni dimek iştılāħ oldıgı eclden mahalle ġāyet mülāyemeti ve nihāyet mertebe-i münāsebeti vardur veyāħūd *cāni vardur* didüğü ya‘nī derūnında muħabbetu’llāh vardur dimek ola ki fi'l-haġika bir cānda ki muħabbetu’llāh olmaya ol cān bi-cāndur şöyledi ki muħabbetu’llāh ola cāni vardur nitekim dimișlerdir

Mesnevî: *Ten-i bī-'aşk-ı lā-şey'en/ cān ki bī-cān ola olmaya ḥayy 'aşkdur bī-ķarār iden felegi čāh-ı Bābilde bend iden melegi ħalq olalı bir kere sevilmişdir dir gibi yā budur ki sevilmek beyänında kināyet ola pes bu takdīrce ol cevher ki kalem-i a'lā daħħi dirler dimișdük. Pes kalem oldıgı cihetden bir kere sevilmişdir ya‘nī cemī'-i maħlukatūñ cümle aħvälde olup olacağın levh-i maħfūz üzre ki nefsi külldür yazup beyän itmuñsdür bir dūrlü daħħi olmaç yokdур söz bir olur iki olmaz “*lā-mübeddel li-kelimāti’llāh vecifे'l-ķalem*”¹⁴ buňa işāretdir “*Yemħu’llāhi māyeṣā'u ve yūsbit*¹⁵ levh-i maħy ü iżbāta göredür ki levh-i maħfūzdan bir mertebe aşagıdır levh-i maħfūza göre deguldür. Pes bir kerre söylediği bir bu ola veyāħūd söylemek haġikat*

¹⁴ Salınarak yazan kalem, Allahan kelimelerini değiştiremez.

¹⁵ Rad Suresi, 39. Ayet: Allah dilediğini kaldırır, dilediğine de dokunmaz.

ola pes bu taķdîrce ola cevher rûh olduğu cihetden dahı hâkîkat söylemek ile bir kerre söylemişdir ki

[4b]

Rûz-ı elestde Cenâb-ı Rabbü'l-erbâbdan celle zikruhū “elestü bi-Rabbiküm”¹⁶ hîṭâb-ı müsteṭâbı vârid oldıkda beli diyü cevâp virmiştir. Pes cümle enbiyâ vü evliyâ vü mü'min ol söz üzre gelüp ol söz üzre gitmişler bir dürlü dahı itmemişler keferenün perde vü hicâb ‘urûziyla ol sözden döndükleri ol sözüñ bir olmasına zarar virmez zîrâ kıyâmetde ikrârları muķarrerdür ammâ çe fâ’ide ba‘de'l-ḥarâbâ'l-bâṣra ismi mevcûd resmi ma‘dûmdur. İsmi mevcûd olduğu zâhîrdür ammâ resmi ma‘dûm olduğu budur ki fi'l-hâkîka ol cevher bir resmle mersûm olması mutâşavver ü ma‘lûm degûldür. Zîrâ resm cism ü cismânîde olur cism ü cismânî olmayanda resm muhâldür ammâ bir rivâyet dahı vardur ki her zî-rûhuñ rûhuña ol rûh-ı a‘zamuñ birer pertevidür. Her birinüñ resmi ve şekli kendi bedeninüñ resmi ve şekli üzredür dimişler. ‘Âlem-i hâbda ya‘ni ‘âlem-i müşâlde görünen bu beden keşîf degûldür âher başkadur lâkin yine bu beden resmi üzredür. Zîrâ Haqq Sübâhânehu ve Ta‘âlâ cismi nefse ve nefsi ķalbe ve ķalbi rûha hil‘at virmiştir ve bu şüretüñ ya‘ni cismüñ naşı niçे ise anlaruñ dahı naşı öyledür dimişler. Nitekim Muhammediyye şâhibi dimiştir Beyit¹⁷ Ki şüret-i naşı nice ise bu nefs ķalb ‘âkl rûh hemîn birbirine beñzer taķayyünde degûl ıraq bunuñ aşlı budur ki nitekim âftâb dördinci kat gökde tûrup ‘âleme perteve şalup cemî‘ zerrât-ı ‘âleme pertevi düşüp ve her cisme ki pertevi düşer ol perteve ol cismüñ resmi üzre mürtesim olup ve ol cismüñ zîlli dahı yire düşdükde ol resm üzre düşer kezâlik ol rûh-ı a‘zam dahı kendi makâmında tûrup ‘âleme perteve şâlmışdır. Pes imânuña mâ-bakîyat-ı eşyâdur her birinüñ üzerine ol rûh-ı a‘zamuñ pertevi düşdükde her şey ’üñ mâhiyetinüñ resmi ne şekl üzre ise ol perteve dahı ol mâhiyetüñ resmi üzre mürtesim olup ve ol mâhiyetinüñ zîlli dahı ki bu ‘âleme gelüp zuhûr iden bedendür. Ol dahı ol resm üzre mürtesimdir. Pes her şey ’üñ rûhunuñ ve bedeninüñ resmi ol şey ’üñ mâhiyetinüñ resmi üzre olmuş olur. Meşelâ rûh-ı a‘zam âftâb meşâbesindedür ve mâhiyat-ı eşyâ ecsâm meşâbesindedür ve ebdân ve ecsâm zîlâl ya‘ni gölgeler meşâbesindedür. Pes imdi lâ-cerem ‘âlem-i hâbda dahı kim ‘âlem-i müşâlde görünen ki cism-i nûrânîdür ol dahı bu resm üzre görünür ve ba‘zîlar rûh didükleri ol ‘âlem-i müşâlde görünen cism-i nûrânîdür dimişler belki Kemâl Pâşâzâde Heykel Risâlesi’nde taħkîk itdugi üzre eşâhî-ı kavl budur ve bu maħlûkâtuñ rûhları ol cevherüñ perteveleri olduğu gibi ‘akılları

[5a]

ve nefisleri dahı kezâlik her biri ol cevherüñ birer pertevidür. Zîrâ ol cevhere rûh-ı küll didükleri gibi ‘âkl-ı küll ve nefsi-ı küll dahı dirler. Pes bu i‘tibâr ile ‘akılları ve nefisleri dahı anuñ perteveleri olur ve bu dahı ma‘lûm ola ki ol rûh-ı a‘zamuñ pertevinüñ cemî‘ eczâ-yı kâ’inâta ve efrâd-ı mümkünâta şecerden ve hâcerden ve seng ü mederden her birine ta‘allukî vardur ve her birinüñ mertebesince hâyatı vardur. Lâkin hâyatları insânuñ vesâ‘ir hâvvânâtuñ hâyatı mertebesinde olmayup

¹⁶ Ben sizin Rabbiniz değil miyim?

¹⁷ Derkenarda yazılı olan ibare şu şekildedir: İmdi takrîr-i mezkûr didükleri mažmûna şâhiddür ya‘ni perteve-i rûh-ı ‘azamda herkese virülmüşdür ki her birinüñ resmi ve şekli kendi bedeninüñ resmi ve şekli üzredür didükleri takrîr-i mezkûr şâhiddür

belki anlaruň hayatı mertebesinde dün olmağın hayatı teşhiş olmadığına binā’en cemādāt diyü ad virülmışdır. Ne ān ki hiç hayatı olmaya hayatı var idügine delil budur ki zīrā Ḥaḳ Ta‘ālā buyurur “ve īn min şey’in illā yüsebbihū bi-ḥamdihi ve lākin lā-yefkahūne tesbīḥahüm”¹⁸ Bu ʐāhirdür ki hayatı olmayan tesbīḥ itmez egerçi ba‘zılar eşyānuň tesbīhün häl dili ile olmasına һaml itmişlerdir lākin maķbūl կavl degüldür zīrā enbiyādan ve evliyādan niçesi eşyānuň lisān-ı makāl ile tesbīhin ve tekellümün işitmişlerdir ve enbiyādan bazı kimesne ki cemādāti söyletmek vāki‘ olmuşdur anlara mu‘cize olan bu deňlündür ki anların söyledigüne kendüleri işitdükden şoñra ǵayırılara daňı işitdürmekdür dimişler. Pes ma‘lūm oldu kim eşyādan bir şey’ yokdur illā anuň kendi mertebesinde hayatı var imiş ve ‘akılları ve nefisleri daňı aña göredür. Pes rūhuň resmi һuşüşında bu makûle kelimāt olmuşdur ammā sırruň resmi һuşüşunda kimesne söz söylememişdir ve söylemege daňı cāni yokdur zīrā cānib-i şer’den mahall-i hīṭāb ve ma‘raż-1 ‘itābda vāki‘ olur. Eger diyüvirürsem bilmezsiz ya‘nī su’alden murādum rūh idügün diyüvirürsem murādum rūh idigüne bilürsün ammā hadd-i zātında rūhuň һakīkatin n’idügüni bilmezsin zīrā rūhuň һakīkatin kimesne bilmemişdir ve bilmek murād idenlere cānib-i şer’den cevāb virdiler. “Yes’elüneke a‘ni’r-rūh ҝuli’r-rūhu min emri Rabbī”¹⁹ vārid olmuşdur bu degüldür ki rūh n’idigüne diyüvirürsem dimek ola zīrā rūh n’idigün diyüvirülmek mümkün degüldür ve mümkün olup diyüvirüldigi takdirce bilmezsin dimenüň ma‘nası olmaz diyüvirmezsem bilürsün ya‘nī su’alden murādum n’idügün diyüvirmezsem bilürsin ki murādum rūhdur. Zīrā diyüvirmediğüm anuñçündür ya‘nī aña işaretdür ki bilesin ki murād idindigüm nesne dinmesi ve bilinmesi mümkün olmayan nesnedür kim ol rūhdur. Bu degüldür ki eger rūh n’idügün

[5b]

diyüvirmezsem rūh rūh n’idügün bilürsün dimek ola. Zīrā häl budur ki bir nesne diyüvirmemek ol nesne hadd-i zātında diyüvirülmeye կabil olmak gerek. Diyüvirmeye կadir olmadığı nesneyi kişi diyüvirmem, dimez belki diyüviremem der zīrā diyüvirmem dimenüň ma‘nası yokdur ve bir daňı budur ki bilürsin didüğü rast degüldür. Zīrā rūhuň һakīkatı bilinmez, bilinmeyen nesneye bilürsün dimenüň ma‘nası yokdur. Fātiḥ bi-ǵayr-i meftūhdur; meftūh bi-ǵayr-i fātiḥdür. Ya‘nī fātiḥ ü meftūh birdür dimekdür ki ol cevher rūhdur zīrā çünkü һakīkatde cemī‘-i mevcūdātuň aslı oldur ve cümlesi aña müntehā ve aña rāci‘dür ve andan ǵayı bir cevher daňı yokdur ki ol fātiḥ bu meftūh ve yeyāhūd ol meftūh bu fātiḥ ola. Pes һakīkatde fātiḥ ü meftūh kendidür ǵayı degildür “lā-mekāndur mekāmī vardur.” Muhaddid-i cihān ki һükemā katında cevher felek-i atlasdur ve felek-i a‘zam ve felekü'l-eflāk daňı dirler. Ba‘zı һükemā katında mekān didükleri anuň saňı batňından ya‘nī iç yüzünden ‘ibāretdür ve ba‘zı һükemā ve mütekellimīn katında mekān-ı һalādan murādları bu‘d-ı meftūrdur ki cism aña nüfuz itmek anuň şanından ola ve mütekellimīnün murādları ferāğ-ı mevhūmdur ki ve hem anı bir cism-i

¹⁸ İsra Suresi, 44. Ayet: Yedi gök, yer ve bunların içinde bulunanlar Allah’ı tespih ederler. Her şey O’nu hamd ile tespih eder. Ancak, siz onların tespihlerini anlamazsınız. O, halim’dir (hemen cezalandırmaz, mühlet verir), çok bağışlayandır.

¹⁹ İsra Suresi 85. Ayet: Sana ruhtan* soruyorlar. De ki: "Ruh, Rabb'imin işindendir. Ve size bilgiden çok az verilmişdir.

muhītün dāhilinde idrāk eyleye ki ol cism bir cism-i āheri iħāta ide. Pes be-her-hāl mekān didükleri muhaddidün dāhilinde olmuş olur hāsil-i kelām gönüllerden ṭaşra olan ‘āleme ‘ālem-i lā-mekān dirler ve göklerden içerü olan ‘āleme ‘ālem-i mekān dirler. Pes ol cevher bu ma’nāya göre lā-mekāndur. Zīrā göklerden ṭaşradur şol sebebden ki göklere ve yirlere şıgmaz zīrā Haķ Celle ve ‘alā ḥadīş-i ķudsîde buyurur “mā vesi’ani ardi velā semā’i ve lākin vesi’ani kalbü ‘abdi’l-mü’minin”²⁰ Pes bir nesne ki Haķ Ta’alā’nuñ ʐāt-i pāki göklere ve yirlere şıgmaz iken aña şığa ol nesne göklere ve yirlere şıgmaz mı nitekim dimişlerdür. **Beyit:**

Buyurdu Haķ benüm dā’im ki şıgmazam yire vü göge

Velī mü’min ķulumuñ ben şıgarın göñline her bār

Hażret-i Bāyezid ɻaddese sırrəhū buyurur ‘ārifüñ ķalbi vüs’atde şöyledür ki eger hezārān ‘arş bir kūsesinden geçer ise ‘arif andan haberdār olmaya. **Beyit:**

Çü tutma ma’rifet nūri göñuldür aña āyīne

Göñül şıgmaz göge yire elinde ȳutar ol Vehhāb

Beyit: “*Ķalbü’l-mü’mini beyne esbi’eyni min esābi’ir-Rahmān yuķallibu keyfe yeşā*”²¹

lā-mekān olduğu bu cihetdendür. Mekānı vardur didüğü yā budur ki, hadd-i ʐātında bir makāmı vardur dimekdür ki ‘ālem-i ķudsür. Bu taķdīrce mekān mecāz olup makāmdan kināyet olur veyāhūd mekān ɻakīkat ola ya’ni egerci hadd-i ʐātında lā-mekāndur ammā bu ‘ālem-i mekāna ta’allukı olup

[6a]

Her pertevi bir bedene ta’alluk idüp ol bedenüñ rūhi olup anuňla kā’im olduğu cihetden mekānı vardur dimek ola. Bu taķdīrce mekān kendi ɻakīkat olur lākin rūhuñ mekānda olması mecāz olur ya’ni ‘ālem-i lā-mekāndan mekān ‘ālemine ta’allukı vardur dimekdür. “Bī-nişāndur nişānı vardur.” ya’ni ol cevherüñ ɻakīkatını kimesne görmeyüp ve bilmeyüp ve hafer virmedüğü cihetden bī-nişāndur nişānı vardur didiği yā budur ki cümle mümkünât ve cemī’-i kā’ınat anuñ nişānidur ki andan zuhūra gelmişdür andan müteşa’ib olmuşdur ve mebde’i oldur veyāhūd ‘ālem-i bī-nişāndan nişān ‘ālemine her pertevi gelüp bir bedene ta’alluk bağlayup ol beden ol perteveniñ nişāni olmuşdur. **Beyit:**

Bī-mekānsın bu kān mekānuñdur

Bī-nişānsın bu şān nişānuñdur

in ü āandan fāriġ ammā in ü ānı vardur in ü ān dimek Türkice bundan ve ondan dimekdür. **Pes** bundan ve andan fāriġdür dimekdür murād yā budur ki ta’addüdden fāriġdür dimekdür. Hadd-i ʐātında ol cevher muķayyed deguldür. belki birdür cümlenüñ aşlı birdür andan ȳayı bir cevher daḥı yokdur ki birisi bu birisi o olup, bu ve o dinile ya’ni bu nakilden ve o nakilden fāriġdür. Pes bu taķdīrce in ü ānı vardur

²⁰ Semavat ve yere şıgmadım ancak mümin kulumun kalbine şıdım.

²¹ Müminin kalbi Rahman’ın parmaklarından iki parmağın arasındadır. Onu istediği şekilde evirip çevirir.

didüğü ya'nı andan müteşa'ib olan mahlūkāt-ı müte'addid anuñ īn ü ānidur ya'nı anuñ o'sı ve bu'sidor dimekdür veyāħūdū īnden murād 'ālem-i dünyādur ve āndan murād 'ālem-i āħiret ola ya'nı iki 'ālemden fāriġdūr dimekdür. **Beyit:**

‘Āşıķ-ı dīdār olaldan īn ü āndan fāriġem
Māsivādan geçmişim iki cihāndan fāriġem

ve bu taķdīrcə īn ü āni vardur didüğü ya'nı egerçi iki 'ālemden fāriġdūr ve māsivā olduğu cihetden iltifāti yoķdur ammā yine iki 'ālem anuñdur ve anuñçündür ve iki 'āleme “*serefū'l-mekān bi'l-mekān*”²² fehvāsında şeref viren oldur zīrā on sekiz biñ 'ālem anuñ şerefine ḥalq olınmışdur ve vücūdına sebeb ve vāsiṭa ol olmuşdur ki *kūnti kenzen mahfīyyen*²³ ḥazīnesi andan mekmūn ve meknūz ve meknūn ve merkūzdur nitekim dimişlerdir: **Beyit:**

Niçün ḥalq olındı insle cān
Bulmağıçun cānında cān

mahzeni ol ḥazīnenüñ cānidur. Cānı bil ki bulasın cānān “*levlāke levlāke lemā halektu'l- efflāke*”²⁴ izzet deñizinde gevher-i pāk “*levlāke lemā halektu'l- efflāk*” kande fehm eyler bu ḥikmet remzinüñ esrārını nükte idrāk itmeyenler şīve-i *Levlāk*'den **pes** imdi bu luğaz teğazzi-i ber-muğazuñ müsemmāsından ve bu su'āl-i pür-ḥayāl-i ḥayret mālik-i mu'ammāsınañ ma'nasından

[6b]

murād eger rūħ-ı insānı ise evşāf-ı mezkürenüñ te'vīli tamām oldu ve her biri yerlü yerin buldu. Ammā eger rūħdan murād sırrı insānı olur ise mahlūkati şıfatından ġayrı cemī'-i evşāf bundan dahı rastdur ammā қaldi ki mahlūk olması dahı sābiķan ʐíkr olındığı üzre ol ola ki insāniyyeti cihetinden dinmişdi ya'nı insān ki mahlūkdur anuñ sırrı olduğu mülābesiyle mahlūk dinmiş ola. **Pes** imdi mahlūk dimekle mücerred-i iħtiyāl қaṣd olınup elvān u għun-ā-għun ile nakş bu қalemün ve ma'rifet-i derūn-ı bīrūn olanları mezlaqa vü maġlaṭaya biraġup mesħūr ve meftūn itmegiçün na'l-i bāzgħun idüp murādunuñ cemāline perde-i nāzik ve nūrānī ve nikāb-ı rengīn u rūħānī aşup ćeşm-i aġyārdan setr içün setr-i mahlūkdan sütür çekilmiş ammā bu perde her ferde olmayup belki başarı-erbāb-ı nāzarda ve nāzari-aşħab-ı başarda bādī-i nāzarda ʐāhir ü rūšen ve bāhir ü mübeyxin olmaġin perdenüñ gāyet nezāketinden ve nikābuñ nihāyet rikkat ü leṭāfetinden čenber-i mu'ciz gibi bārik ü nāzikter olduğu yüzden rūy-ı cevāb ve ċehre-i su'āl-i ḥayret-me'āb verā-yi nikābdan ve pes perde-i hicābdan tāb-ı cemāli pertāb idüp dīde-i aħbāba ve ćeşm-i ūlu'l-elbāba fetħ-i bāb eylemişdür. Ma'rifet babında bu temşili itmişlerdir ki bir niçe mürçe bir yerde cem' ü gird olup tururlar. Nā-għażi Görürler ki bir varak-ı sefid üzre bażi ḥuṭūt tesvīd olınup bażısı ancak yazinuñ yazıldıġin görür kendiden yazılıur şanur ve ba'żişi қalemi görüp söyle zann ider ki raġamı yazañ қalemdür ve ba'żişi pençe-i kātibi ve ba'żişi cism-i kātibi görür her biri ne görür ise ḥaṭuñ yazılmasın andan ʐan ider ve ba'żişi nāzarda dikķat ider görür ki ol cismde bir zāt vardur ki bu cümle gorinen aña

²² Bir yerin şerefi, oradaki insan(lar)dan gelir.

²³ Ben bir gizli hazine idim.

²⁴ Sen olmasaydın, sen olmasaydın, ben ālemleri yaratmadım.

āletdür. Hākīkatde ol cismde mutaşarrif olan ve eliyle kalemi tutup ol hattı yazan oldur. **Pes** imdi Hākk Sübħānehü ve Ta’ālā bu ‘ālemi ḥalḳ itdükde şekl-i insānī üzre ḥalḳ itmişdür ki aña insān-ı kebir dirler ki ‘ālem anuñ şeceresi ve ‘akl-ı evvel bezri ya ‘nī toħumı ve Ādem zürriyyeti anuñ şemeresidür ve eczā-yı ‘ālemün her biri anuñ bir ‘užvı meşābesinde ve ādem anuñ gözünüñ begi

[7a]

yerinedür. Ādeme’ insān didükleri anuñcundür zīrā luġat-ı ‘Arabda insān göz bebegine dirler nitekim luġat-ı Fāriside dahı göz bebegine merdüm didükleri sebebden ‘Acem dahı ādeme merdüm dimişdür pes bu ḥuṭūt-ı ef’āl ve nuķūş-ı ahvāl ki bu şahīfe-i ‘ālemde ve levha-i eṭvār-ı ‘ālem ve ādemde nakş u şūret ü resm-i hey’et bağlar ba ‘żilar bu šuver-i eṣkālūn ve ef’āl ü ahvālūn şudürin ve zuhūrin görüp kendiden şādir olur şanur dehr̄iler gibi ve ba ‘żilar eflāke ve nūcūma isnād iderler müneccim̄in gibi. Pes üslüb-ı sābiķ üzre kimi ḥuṭūt u nuķūşuñ yazıldığın görülür ve kimi kalemi ve kimi pençe-i kātibi ve kimi cismini görür ammā ‘ārifler ve hākīkate vālkīflar bildiler ki bu ‘ālem bir cismidür ve bu cismde mutaşarrif olan ol ma ‘dūmu’r-rūsm ve mevcūdūl-ism olan žātdur ki bu ortada görünen kamu aña āletdür. Pes herkes kābiliyyet ve isti ‘dādincə semend-i himmetüñ ve rahş-ı kuvvet ü kudretin bu meydāna sürmiş ve sū-be-sū cüst-ü-cū ve tek böyle bu ‘arşada yelmiş ve yürümiş ammā bu sırruñ künħ ü hākīkatini ne bilmiş ve ne görüşmiş ve ne bu deryā-yı bī-pāyānuñ ne қār u münevverine girmiş ve ne kenārinuñ қarasına irmışdır. Belki ‘ākibet makām-ı hayretde ve menzil-i dehsetde “mā- ‘arafnāke hakka ma ‘rifeteke”²⁵ diyüp zānū-yı te ‘eddüb üzre oturmuşdur. Lā-cerem қarınca yürüdügi miķdārinca meşeli üzre bu mūr-ı miskin belki mūrdan hezār mertebe ḥor ve kemterin olan hāzin dahı ol mūrceleruñ kemteri ve ma ‘rifetden beri olanlarıñ biri olmağına bu makūle bī-mažbūt-ı kelimāt-ı nā-merbūtı bir yere cem’ idüp ma ‘rifetden dem urmuşdur. Kendi nefsin bilmekden ‘āciz olan bī-çāreler öz kendüzinden ḥaberdār olmayup қalan āvāreler bu sırruñ hākīkatın ne bilsün ve ne bilmäge dermān қılsun. **Beyit:**

Mā-hüve ’l-hakkı kemāl ile muṭlaq
Zātidür zātını bilen ancaq
“lā-uħsi senā ‘aleyke ente kemā esneyte ‘alā nefsik”²⁶ fehvāsına

[7b]

‘aczdən ġayrı çäre yokdur ve makām-ı ‘aczde olmanuñ nef’i çokdur. **Pes** ol yegdür ki bu sırrı cānuñ gibi cān içinde ve sırruñ sırrı gibi sırr-ı nihān içinde şaklayup ve bu genc-i muṭalsımı künc-i ħazīne-i dilde gizleyüp ve bekleyüp ve ismin dile almayalar ve şadef-vār ağız yumup bu dürr-i şāhvārı deründan birūna şalmaya. **Mesnevî:**

Olur cān içre ‘aşķuñ söz ü sāzı
‘Avām içre aňlamaz ‘aşk-ı rāzı

²⁵ Seni hakkıyla bilemedik ey bilinmeye en layık olan Allahım!

²⁶ Biz seni nasıl övebiliriz ki, sen kendini senâ ettiğin gibisin. Biz ancak buna inanırız.

Şadef ger ağzunu yummaya her bār

Olur mı yutduğu lü'lü'i şehvār

zīrā nā-mahrem anuñ ḥarīm-i ḥarem-i muḥteremine ḫadem başmayup hem-dem olamaz. “*Ve her pest hevā-perest u bed mest*”²⁷ ve peymān-şikest dāmānına dest urup ḥalvet-ḥāne-i ḥāsına yol bulamaz. **Mesnevī:**

mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Gözün yaşından özge hem-dem itme

Yürek başından artuk mahrem itme

Dime uşlu iseñ rāziñı peste

Yakın olma [sakin] şehvet-pereste

Şakin nādān u cāhilden özüñi

Aña teslim kılma kendüziñi

Kemāl-i devlete āmādesin sen

Atañ Ādem Çelebīzādesin sen

Nuķūş-ı nüşha-i lā-raybsin sen

Bilürsün gevher-i bī-'aybsin sen

Ko bu şüretden olan kīl ü ḫāli

Tecellī ide tā ma'nā cemāli

Bize bu şūretüñ cānı gerekdür

Bize lezzāt-ı rūhānī gerekdür

Göñül çün şāf ola gide kedüret

Hemān bir görine ma'nā vü şūret

²⁷ Hevasının peşine düşen her kötü sarhoş kişi.

Hevādan cān evini eyle ḥālī

Ki gire otura yārūñ cemāli

Uyup ma’nāya şüretden geçersin

Cemāl-i yāre cān gözin açarsın

Ne yerde ister iseñ hāzır oldur

Ne yüzden gözler iseñ nāzır oldur

Bulınur her ne yerde istesen Ḥaḳ

Hemān sen şüreti ko ma’nāya baḳ

Bizi sen iste bul fırḳat deminde

Fenā şehrinde yokluq ‘āleminde

Bu bahṛūñ ḥadd ü pāyāni yokdur

Ki şıgmaz kūzeye imkāni yokdur

Beyit:

Göñül gel vazgel sen bu beyāndan

‘Ayān eyle sözi külli’l- lisāndan

Şöyle şakla sırr-ı ‘aşķı tende cānuñ ṭuymasun

Belki adın ağzuña alma zebānuñ ṭuymasun

Tut ağzuñ epsem ol depretme dilüñ söyleme sırruñ

Rıżā-yı ehl-i dil küll-i zebāndur bu zebāndan geç

[8a]

sābiku’z-zikr olan luğazlaruñ şerh ü beyāni encām ü itmām bulup ve risāle-i sābika hengām-ı iħtitāma irüp tamām olduķda iki luğaz-ı be-nām daħi i’tizāz u iħtirām iderler bu fakir ‘arż-ı ruhsār-ı dil-ārām ve dīde-i ferħunde-fercām idicek anlaruñ daħi keşf-i niķāb ve ref-ı hicābunuñ ikḍām-ı aķdāmları iħtimām olinup sevk-ı kelām ve ‘arż-ı merāmda cenāb-ı feyyāż-ı sābiku’l-en-āmdan ilħām olinan ma’ānīnūñ

inžimāmiyla sābiku’z-zikre nizām virilüp mihr-i ‘anber-i hītām ile ḥatm-ı kelām olındı.

1b nin sağ tarafında yer alan manzume²⁸

mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün

Egerçi her ne var Ḥak’dan ‘atādur
Bire iki dimek külli ḥaṭādur

Taḳāżā eyledi bunca şuverler
Şübüt ger ‘ubūr u ger edādur

Cemālūn ortasıdur iki zülfle
Ḥaṭa artuk olur cümle Ḥudādur
Ḥamīr-ṭīynet ecsād-ı ādem
Demīne irmeyen andan cüdādur

Zelil oldu yakīnden ‘Azāzīl
Raḥīme didigüm bu māsivādur

Zemīn ü āsmānı düzdi koşdı
Semā‘ oynar ‘aceb şayt u şadādur

Şehīd-i ‘aşķ olanlar vāşıl oldu
Şafā vü zevkile şāhib-bekādur

Żiyāsıdur o nūruñ vech-i insān
Zuhūr oldu şu kim ehl-i fenādur

²⁸ Derkenarlarda yazılan manzumeler asıl metinden bağımsız olduğundan bu şiirlere metnin sonunda yer verilmesi uygun görülmüştür.

Zuhūrı perdedür zātına çünkim
'Ayān olmağa katı müşkil-güşədər

1b’nin alt kısmında yer alan manzume:

mefā‘ilün mefā‘ilün fe‘ülün
Ganidür dū-cihānda sıra bilenler
Fenā vü bākī ol ehl-i vefādər

Kiyāmından kiyāmlar cün[ki] zāhir
Kafī dindārluk olmağ hem cefādər

Letāfetde bu nefsüñ arı hakdər
Meger bu sözi bilen Muşṭafā’dur

Nice kim kavī olur ismi hulka
Veliler aňladı bunı sezādər

Hemān birdür şakın artuk dime sen
Yetişür kā’imi derde devādər

1b’nin üst kısmında bulunan mazume
mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün mefā‘ilün
Olırsa devletüm hem-dem kılursa tāli‘üm yāri
Vişāle degşürem hicri baña Ḥaķ irgüre yāri

Hezārān dürlü şehvetden tama‘ kes yāri isterseñ
Özinden örgedi yāri nazır kim olmaya arı

Saña ol dost içün düşmen cefā itse taḥammül kıl
Gülüñ dīdārına ‘āşık gerek hoş göre her hārı

Budur ḥälüm [ki] görürseň eger zāhir eger bāṭin
Bizümle çün ḥarīf olduň gider ḥāṭırdan inkāri

Muḥabbet sözi cān içre ki cāndan daḥı nāzikdür
Bulınmaz dünyāda maḥrem şakın fāṣ itme esrāri

‘Aceb ḥaddince Mevlānā sözi Türkice nażm eyler
Kelāmindan olur ma’lūm kişinüň kendi mikdāri

2a’nın üst kısmında bulunan manzume:

fā’ilātūn fa’ilātūn fa’ilūn
Sırr-ı Sübhān’a mazhari insān imiş
İşbu sırrı bilmeyen ḥayvān imiş

Secde iden Ādeme oldu melek
Haḳkuň emrin tutmayan şeytān imiş

Şūret-i Ādemde nūr-ı Ahmedi
Añlamayan Bū-Cehīl Mervān imiş

Kudretinden düzdi nakķāş şūreti
Naḳş içinde sırr ile Yezdān imiş

Nāzır u manzūr odur kim muttaşıl
Görinen hem de gören hān imiş

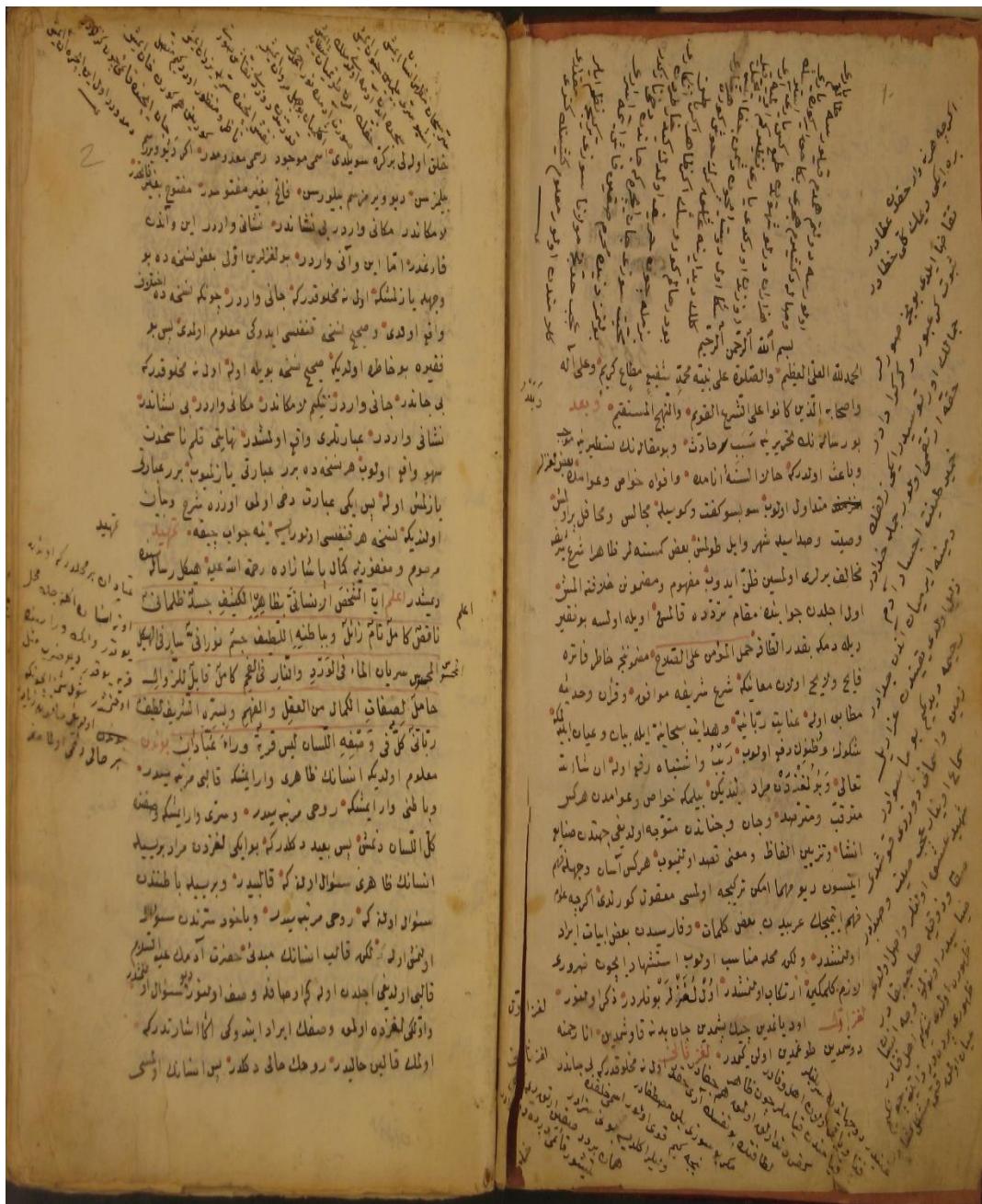
Cān içinde kā’imi çün görmeden
Dem durur ol īn içre ān imiş

Kaynakça

- Akkuş, Metin. (1992), Metin Şerhi Geleneği Tarlan Mektebinden Haluk İpekten'e, *Yedi İklim*, 32 Kasım, s. 67–78.
- Ayar, Nurgül. (2011), *Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum 567'deki Lugaz Mecmuası* (vr. 245-280 *Metin-İnceleme*), Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Bilgin, Azmi. (2001), Eski Türk Edebiyatında Şerh, *Kayseri ve Yöresi Kültür Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Bildiriler C I. s. 169-173.
- Bilkan, Ali Fuat. (2000), *Türk Edebiyatında Muamma*, Akçağ Yayıncıları, Ankara.
- Çapan, Pervin. (2005), 18. Yüzyıl Tezkirelerinde Örneklenen Mu'ammâ ve Lugazlar, *Ottoman Araştırmaları*, 26, 205-222.
- Dağlar, Abdulkadir (2009), *Şem'i Şem'ullâh, Şerh-i Mesnevî (1. Cilt)*, (*İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük*), Yayımlanmamış Doktora Tezi, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Demirkazık, H. İbrahim. (2010), Mustafa Fennî'nin (öl.1745) Lugazlarının Özellikleri ve Divan'ında Olmayan Yedi Lugazının Tenkitli Metni, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 5, 35-80.
- Dilçin, Cem. (1983), *Örneklerle Türk Şiir Bilgisi*, TDK Yayıncıları, Ankara.
- Durmuş, İsmail. (2003), "Lugaz", *DIA*, C XXVII, İstanbul.
- Elçin, Şükrü. (1970), *Türk Bilmeceleri*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- Gibb, E. J. W. (1943), *Ottoman Şiiri Tarihi*, I/1, Burhaneddin Matbaası, İstanbul.
- Güneş, Bahadır. (2015), Bir Muamma ve Lugaz Metni Hakkında, *Teke Uluslararası Türkçeye Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi*, S 4/2 s. 526-545.
- Hamza, Adem. (2011), *Türk Edebiyatında El Yazması Bir Lûgaz ve Mu'ammâ Mecmuasının Transkripsiyonlu Olarak Latin Harflerine Çevrilmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- İsmail Hakkı Bursevî, *Tasavvuf ve Lugaz Şerhleri*, İl Halk Kütüphanesi Koleksiyonu, Arşiv No: 45 Hk 5845/1.
- Karabey, Turgut. (1992), Metin Şerhi, *I. Eski Türk Edebiyatı Kollogyumu*, Ankara.
- İsmail Hakkı Bursevî. (2013), *Şerh-i Rümużât-ı Hacı Bayram Veli, Çalab’ım Bir Şâr Yaratmış*, (haz.) Suat Ak, Büyüyen Ay Yayıncıları, İstanbul.
- Kılıç, Atabay. (2006), Altıparmak Mehmed Efendi'nin Şerh-i Telhîs-Miftâh'ında Şerh Metodu. *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Kayseri.
- Kılıç, Atabay. (2018), Klâsik Türk Edebiyatında Şerh Geleneğine Dâir Notlar, *Injosos Al-Farabi International Journal On Social Sciences/ Al-Farabi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, Volume 2/2.

- Kortantamer, Tunca. (1992), Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi, *I. Eski Türk Edebiyatı Kolloquiumu*;
- Kontantamer, Tunca. (1994), Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi, *Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*, S VIII., s. 1-10.
- Levend, Âgâh Sırı. (1984), *Divan Edebiyatı, Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- Mehmed Ali Ayni. (2013), *İsmail Hakkı Bursevî*, Büyüyen Ay Yayıncıları, İstanbul.
- Mengi, Mine. (2006), Metin Çalışmaları Terimleri ve Bunlardan Biri: Metin Tahlili, *II. Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni*, Kayseri.
- Olgun, Tahir. (1936). *Edebiyat Lügati*, Âsâr-1 İlmiye Kütüphanesi Neşriyatı, İstanbul.
- Öztoprak, Nihat. (2007), “Himmet-zâde Abdî’nin Dîvân-ı Lugazı”, *Essays in Memory of Hazel E. Heughan, Edinburgh: Hazel E. Heughan Educational Trust Publication*, s. 145-177.
- Pala, İskender. (2015), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayıncıları, İstanbul.
- Saraç, M. A. Yekta. (2007), *Klasik Edebiyat Bilgisi Belagat*, 3F Yayınevi, İstanbul.
- Tanyıldız, Ahmet. (2007), Şem’î, Ankaravî ve Bursevî Şerhleri ve Mesnevî’nin İlk18 Beytini Yorumlama Yöntemleri, *Marife*, S 3, s.123-146.
- Tarlan, Ali Nihat. (1981), *Edebiyat Meseleleri*, Ötüken Yayıncıları, İstanbul.
- Taştan, Ahmet. (1999), *İsmail Hakkı Bursevî ve Edebi Şerhleri*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.
- Topal, Ahmet. (2016), İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerh-i Kelâm-ı Şeyh Sadî Adlı Risalesi, *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi (ERZSOSDE)*, ÖS-III, s. 193-218.
- Uzun, Mustafa. (2003), “Lugaz”, *DIA*, C XXVII, İstanbul.
- Yurtsever, Murat. (1990), *İsmail Hakkı Divanı*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Bursa.

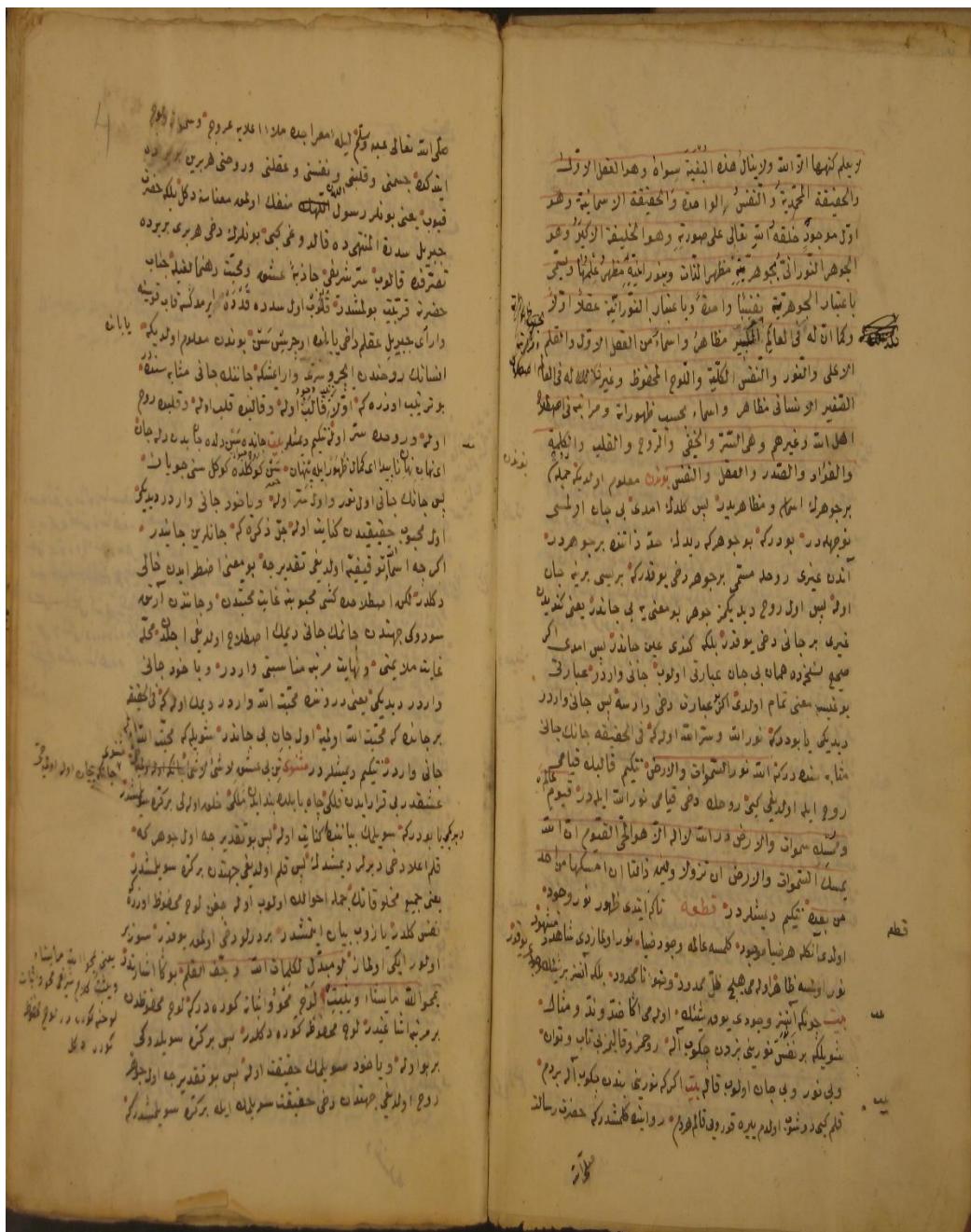
Ekler

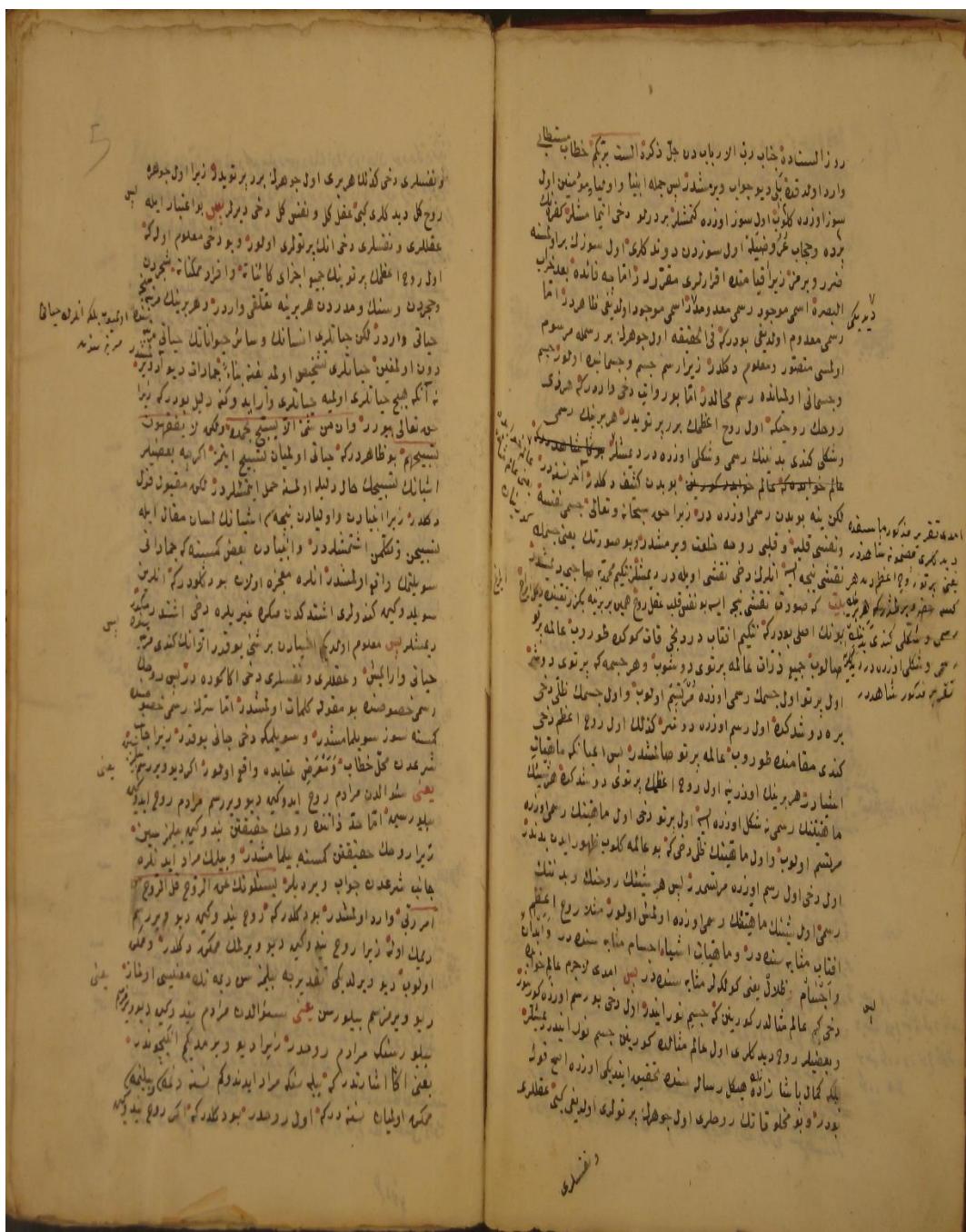
1b-2a

2b-3a

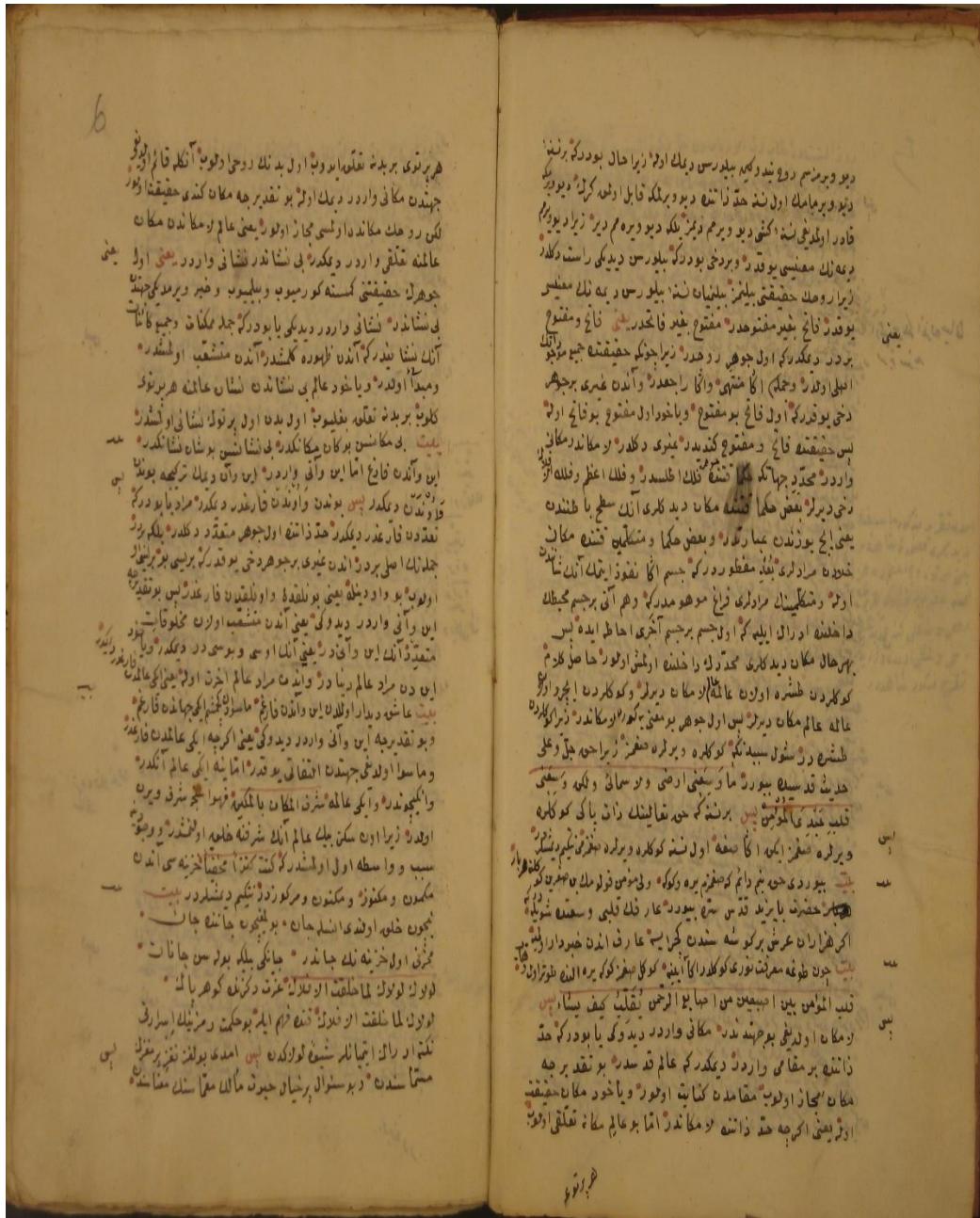

3b-4a

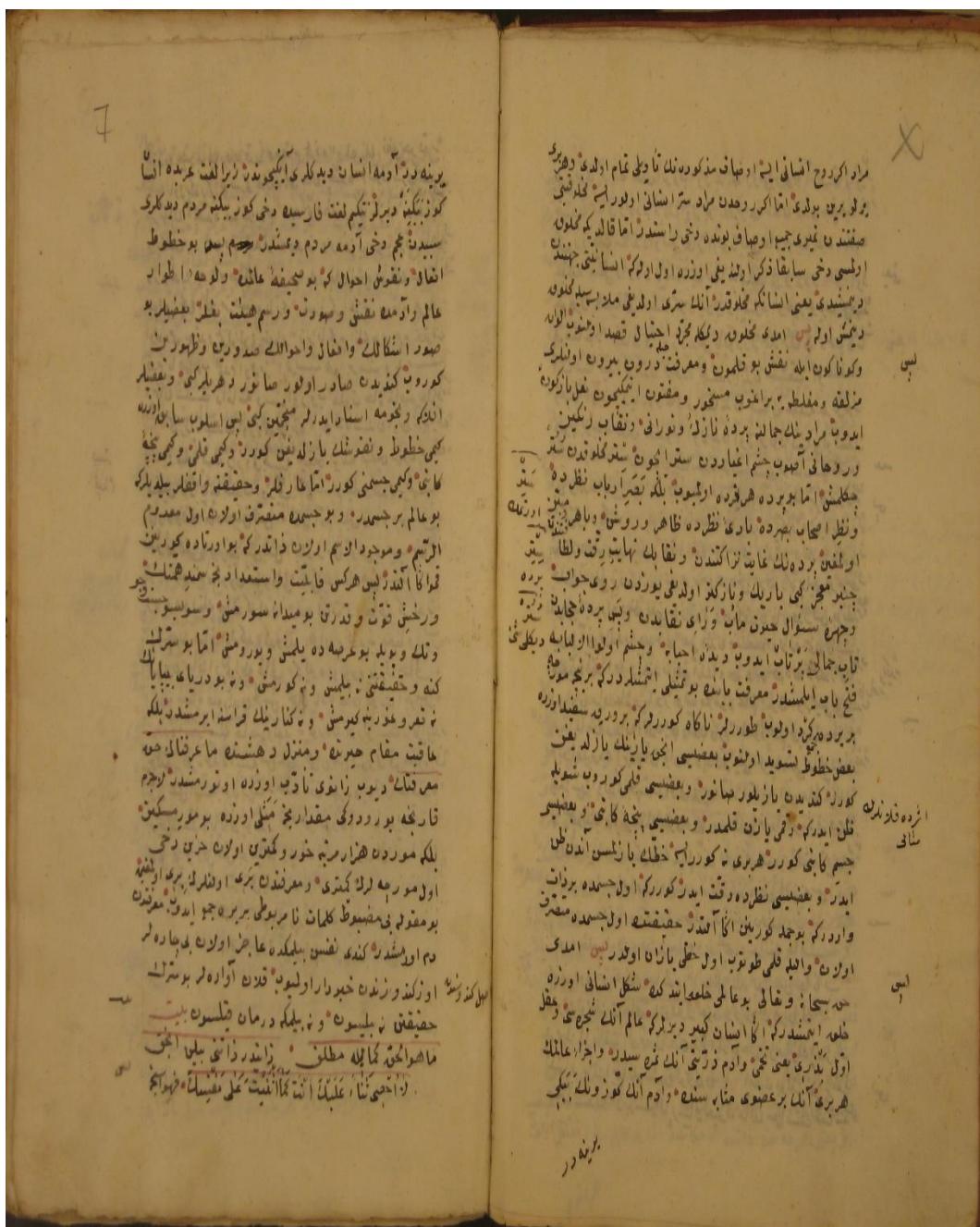

4b-5a

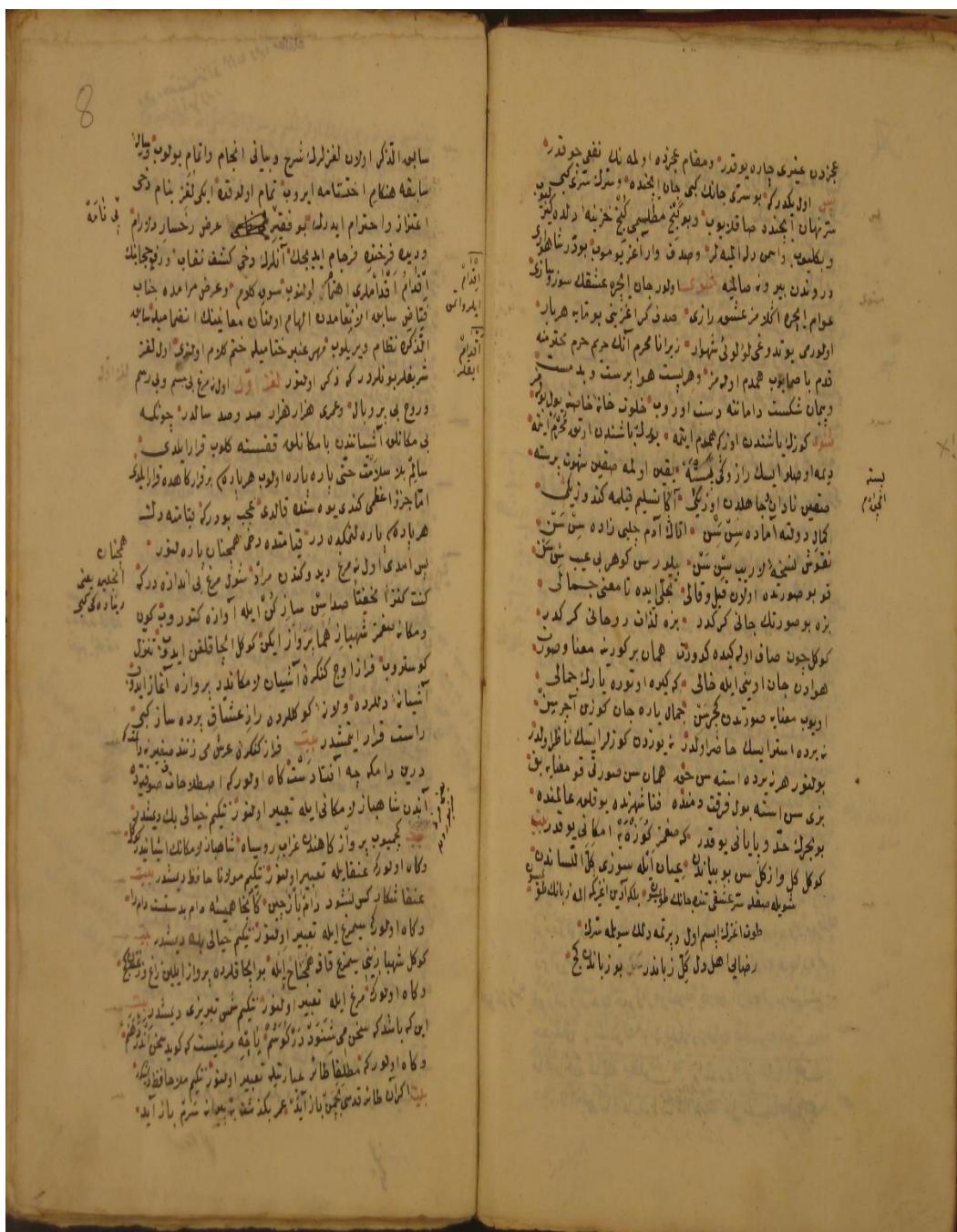
5b-

5b-6a

6b-7a

7b-8a